

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADİ İNKİŞAF AMİLİ
KİMİ AZAD İQTİSADİ ZONALARIN YARADILMASI
(FÜZULİ, CƏBRAYIL VƏ ZƏNGİLƏN RAYONLARI TİMSALINDA)”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Baxşalıyeva Elnarə Allahverdi

BAKİ – 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ _____ ” _____ **20__-ci il**

“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADI İNKİŞAF AMİLİ
KİMİ AZAD İQTİSADI ZONALARIN YARADILMASI
(FÜZULİ, CƏBRAYIL VƏ ZƏNGİLƏN RAYONLARI TİMSALINDA)”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060409-Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Biznesin təşkili və idarə edilməsi

Qrup: 116

Magistrant:

Baxşalıyeva Elnarə Allahverdi qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.ü.f.d., müə. Əhmədov Adil

Aydın oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d., dos. Şamxalova Samirə

Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar

Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKI – 2022

Elm andı

Mən, Baxşalıyeva Elnarə Allahverdi qızı and içirəm ki, “İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi inkişaf amili kimi azad iqtisadi zonaların yaradılması (Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları timsalında)” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

**İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADI İNKİŞAF AMİLİ KİMİ AZAD
İQTİSADI ZONALARIN YARADILMASI
(FÜZULİ, CƏBRAYIL VƏ ZƏNGİLƏN RAYONLARI TİMSALINDA)**

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Müasir şəraitdə Respublikamızın işğaldan azad edilmiş rayonlarında iqtisadi inkişaf amili kimi azad iqtisadi zonaların yaradılması ən aktual mövzulardan biridir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi dünya təcrübəsini nəzərdən keçirərək iqtisadi inkişafa nail olmaq yollarını müəyyənləşdirərək, işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi inkişafını əldə etmə yollarını planlamaq və bu istiqamətdə irəliləmək.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqatın metodu kimi regionun sosial-iqtisadi və coğrafi mövqeyi, azad iqtisadi zonların dünya təcrübəsində təhlili, müqayisəsi, sintezi və ümumiləşdirilməsi metodlarından istifadə edilib.

Tədqiqatın informasiya bazası: Xarici və yerli elmi məqalələr kitablar, qanunvericilik və strateji yol xəritəsindən informasiya bazası kimi istifadə edilib.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı informasiya resurslarının çatışmazlığı, hətta olmaması statistik nəticələri, ehtimalları dəyərləndirməyə imkan vermir. Belə olduğu hall da yaradılacaq azad iqtisadi zonaların perspektivi baxımından fikir bildirmək çətinidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi regionun təhlil və potensialının öyrənilməsi, yaradıla biləcək azad iqtisadi zonaların müəyyənləşdirmək və qanunvericilik mexanizmlərinin tətbiqi. Nəticədə iqtisadi–sosial artıma nail olunacaq, məşğulluq artacaq, ərazi bərpa ediləcək, yaşam səviyyəsi artacaq dolay yolla ÜDM da müsbət nəticələrə sahib olacaq.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonun iqtisadi inkişafında, ərazidə yaradılacaq infrastrukturun təşkilində, Xüsusi iqtisadi zonaların müxtəlif növlərinin yaradılması, bununla bağlı qanun vericiliyin təkmilləşdirilməsində.

Açar sözlər: Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu, AİZ, iqtisadiyyat

**ESTABLISHMENT OF FREE ECONOMIC ZONES AS A FACTOR OF ECONOMIC
DEVELOPMENT OF THE LIBERATED TERRITORIES
(ON THE EXAMPLE OF FİZULİ, JABRAYİL AND ZANGILAN DİSTRİCTS)**

SUMMARY

The actuality of the subject: In modern conditions, the generation of free economic zones as a factor of economic development in the liberated regions of the Republic is one of the most urgent issues.

Purpose and tasks of the research: The main cause of the study is to review the world experience, identify ways to achieve economic development, plan ways to achieve economic development of the liberated territories and move forward in this direction.

Used research methods: Socio-economic and geographical position of the region, methods of analysis, comparison, synthesis and generalization of free economic zones in the world practice were used as the research method.

The information base of the research: Foreign and local scientific articles, books, legislation and strategic roadmaps were used as databases.

Restrictions of research: Lack or even lack of information resources in the study does not allow to assess the probabilities of static results. In this case, it is difficult to comment on the prospects of free economic zones.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the dissertation is the study of the threat and potential of the region, the identification of possible free economic zones and the application of legislative mechanisms. As a result, economic and social growth will be achieved. employment will increase, the area will be degraded, living standards will increase, and indirectly, GDP will have positive results.

Scientific-practical significance of results: In the economic development of the East Zangazur economic region, in the planning of the infrastructure to be created in the area, in the creation of various types of special economic zones, in the improvement of legislation in this regard.

Keywords: Şerqi Zengezur economic region, SEZ, economy

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AİZ	Azad İqtisadi Zona
XİZ	Xüsusi İqtisadi Zona
ABZ	Azad Biznes Zonası

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ..... Ошибка! Закладка не определена.

I FƏSİL. AZAD İQTİSADI ZONALARIN İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU, FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ Ошибка!

Закладка не определена.

1.1. Azad iqtisadi zonaların iqtisadi formalaşdırılmasını şərtləndirən amillər **Ошибка! Закладка не определена.**

1.2. Azad iqtisadi zonaların inkişaf modellərinin klassifikasiyası 16

1.3. Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasında dünya təcrübəsi və vəziyyəti 28

II FƏSİL. İŞĞALDAN AZAD OLUNAN ƏRAZİLƏRİN İQTİSADIYYATININ BƏRPASI: BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ VƏ YERLİ XÜSUSİYYƏTLƏR **35**

2.1. Postkonflikt ərazilərin iqtisadi bərpası üzrə beynəlxalq təcrübə 35

2.2. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun iqtisadi potensialının təhlili və inkişaf istiqamətləri..... 55

III FƏSİL. AZAD İQTİSADI ZONALARIN REGIONAL VƏ MİLLİ İQTİSADIYYATIN İNKİŞAFINDA ROLU **65**

3.1. Şərqi Zəngəzur iqtisadi regionundakı yaradılacaq Azad iqtisadi zonaların regional inkişafa təsiri..... 65

3.2. Şərqi Zəngəzurda yaradılacaq Azad iqtisadi zonaların cəlb ediciliyinin artırılması məqsədilə dövlət dəstək mexanizmlərinin hazırlanması..... 68

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR **73**

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI..... **76**

Şəkillərin siyahısı..... 79

Cədvəllərin siyahısı 79

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İşğaldan azad olunmuş torpaqlarımızın iqtisadi, sosial baxımdan bərpası, yenidən inkişafı üçün Azad İqtisadi Zonaların yaradılması regionun inkişafı üçün müsbət amildir. Onların regionda inkişaf yollarının əksəriyyətinin işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi mexanizmini yaratmaq lazımdır. Azad iqtisadi zonalar milli iqtisadiyyatın liberal iqtisadi bazara çevrilməsi üçün mühüm sürətləndirici rolunu oynaya bilər.

Dünya ekspertlərinin qiymətləndirmələrinə görə, xüsusi təşkilati-hüquqi iqtisadi zonaların yaradılması ayrı-ayrı ərazi və regionları əhatə edən, öz məhsullarını ixrac etməyə qadir, istehsal güclərinin və xidmətlərin formalaşdırılması və inkişafına diqqət yetirən perspektivli inkişaf yoludur. Azad İqtisadi Zonalar (AİZ) dünyanın regionlarında böyük iqtisadi, sosial və siyasi faydalar göstərmişdir. Ölkəmizin azad iqtisadi zonaları uğurla inkişaf etdirmək üçün hər cür şansı var. Beləliklə, ölkəmizin tarixi “İpək Yolu”nun bir hissəsi olması və nəqliyyat infrastrukturunun uğurlu inkişafı regionun tranzit ölkə kimi əhəmiyyətini göstərir. Müşahidələrimizə əsasən deyə bilərik ki, azad iqtisadi zonaların digər növləri ilə yanaşı, azad biznes zonalar (ABZ) da mühüm regional inkişaf mərkəzi kimi çıxış edə bilər.

Hal hazırda Azərbaycanda Ələt Azad İqtisadi Zonası fəaliyyət göstərir. Ölkəmiz qisməndə olsa artıq bu sahədə təcrübəsi var, gömrük, vergi və digər məsələlərlə bağlı qanunvericilik müəyyənləşdirilib, güzəştlər edilmişdir. Dünya təcrübəsi nəzərdən keçirilmişdir.

Müharibənin bitməyi, ərazimizin tam bərpası bizə bu imkanı verir ki, uyğun mövqeyə malik ərazilərimizdə AİZ-in yaradılsın. Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları tam da belə ərazilərdir. Həm iqtisadi potensialına görə, həm də stratejik mövqeyinə görə olduqca perspektivlidir. Ona görə də bu ərazilərdə AİZ-in yaradılması öz aktuallığını qoruyur.

Strateji yol xəritəsində 2025-ci ilə qədər ki hədəflər arasında Azad İqtisadi Zonaların yaradılması qeyd olunub. Aktuallığın digər bir səbəbidə prezidentində öz çıxışında vurğuladığı kimi artıq “Böyük qayıdış” başlayır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: İşğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidən bərpası, iqtisadi inkişaf amili kimi dəyərləndirilməsi, Azad iqtisadi zonaların yaradılması və qanunvericiliyin tətbiqi predmetini təşkil edir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Tədqiqatın mövzusu işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi inkişaf amili kimi azad iqtisadi zonaların rolunun, mövqeyinin və əhəmiyyətini təhlili və gətiricəyi üstünlüklərdə ibarətdir. Bu sahədə dünya təcrübəsi əsasında tətbiq edilə biləcəklər ilə bağlı planlar hazırlanmalı və istiqamətlərin müəyyən edilməsi vacibdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dünyada azad iqtisadi zonaların yaradılması və ölkələrin təcrübəsi və təcrübə əsasında bu 3 regionun inkişafının stimullaşdırılması sisteminin müəyyən edilməsidir. Milli iqtisadiyyatın inkişafı.

Beləliklə, yuxarıda qeyd edilən məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı hədəflər qarşıya qoyulur:

- Regionun inkişafında AİZ-in yerinin müəyyənləşdirilməsi və bu prosesdə dövlətin rolunun təyin edilməsi;
- məlum ərazilərin təsnifatı əsasında ölkə iqtisadiyyatının əsas istiqamətlərinə və bazar münasibətlərinə ən uyğun AİZ tipinin müəyyənləşdirilməsi;
- iqtisadi zonaların yaradılması və fəaliyyətində baş verə biləcək problemlərin müəyyənləşdirilməsi;
- Azərbaycan Respublikasında AİZ-in yaradılması və nəticəverimliliyi üçün lazım olan imkanların yaradılması;
- Azərbaycan Respublikasında hansı iqtisadi zona formasının yaradılacağı və onlara ölkə iqtisadiyyatının spesifikasiyasının necə təsiri olacağı təyin edilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektini Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini isə azad iqtisadi zonaların istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, istiqamət planlarının və qanunvericilik bazasının hazırlanması təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatın metodu kimi regionun sosial-iqtisadi və coğrafi mövqeyi, azad iqtisadi zonaların dünya təcrübəsində təhlili, müqayisəsi, sintezi və ümumiləşdirilməsi metodlarından istifadə edilib.

Tədqiqatın informasiya bazası: Xarici və yerli elmi məqalələr, kitablar, qanunvericilik və strateji yol xəritəsindən informasiya bazası kimi istifadə edilib.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqat zamanı informasiya resurslarının çatışmazlığı, hətta olmaması statistik nəticələri, ehtimalları dəyərləndirməyə imkan vermir. Belə olduğu hall da yaradılacaq azad iqtisadi zonaların perspektivi baxımından fikir bildirmək çətinidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, biz burada regionun həm coğrafi mövqeyini, həm iqtisadi potensialını, həm də siyasi potensialını təhlil edib öyrənirik. Yaradıla biləcək azad iqtisadi zonaların müəyyənəşdirilməsi və qanunvericilik mexanizmlərinin hazırlanması və tətbiqi regionun yenidən bərpası və inkişafında müstəsna rol oynayacaq.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Araşdırma zamanı şahid olduq region olduqca böyük potensiala malikdir. Həmçinin AİZ-də kifayət qədər üstünlüklərə səbəb olacaq, hansı ki biz bunu dünya təcrübəsində gördük. AİZ-in yaradılması ilə həm investisiya axınına nail olunacaq, həm infrastruktur bərpası sürətlənəcək, həm məşğulluq artacaq, həmçinin dolayı yol ilə ümumi daxil məhsulun artım tempinə təsir edəcək. Əldə edilən nəticələr regionun inkişafında, inkişaf istiqamətlərinin hazırlanmasında faydalı ola bilər.

I FƏSİL. AZAD İQTİSADI ZONALARIN İQTİSADI İNKİŞAFDA ROLU, FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Azad iqtisadi zonaların iqtisadi formalaşdırılmasını şərtləndirən amillər

Sərbəst zona tətbiqləri iqtisadiyyatın və beynəlxalq ticarət siyasətlərinin mühüm elementlərindən biri hesab olunduğundan, sözügedən siyasətlərə uyğun olaraq müxtəlif məqsəd və strukturlar daxilində strukturlaşdırılır.

Bu səbəbdən azad zonalar yaradılması məqsədlərinə və onun daxilində həyata keçirilən fəaliyyətlərə görə müxtəlif yollarla müəyyən edilə bilər.

Sərbəst zonalar beynəlxalq limanın və ya hava limanının yaxınlığında, malların rüsumsuz idxal oluna, saxlanıla, emal oluna, istehsal məqsədləri üçün istifadə oluna biləcəyi, ölkənin gömrük ərazisindən xüsusi məqsədlər üçün ayrılmış regionun daxilində və bu müddət ərzində yaradılır. Mallar milli gömrük sahəsinə daxil deyil, gömrük rüsumu ödənilmir, digər vergilər və s. məhdudlaşdırıcı amillər minimuma endirilən müəyyən sahələrdir (Erdem, 1992: s.5). Başqa sözlə, onlar beynəlxalq ticarətdə qanunvericilik maneələrinə və müxtəlif idxal və ixrac məhdudiyyətlərinə məruz qalmadan beynəlxalq bazarlarda gərgin rəqabətə imkan verən sənaye parkları və tranzit yükləmə mərkəzləridir (Kentbank, 2000: s.3). Ticarət Nazirliyinin (2018-ci il) məlumatına görə, azad zonalar ölkədə qüvvədə olan kommərsiya, maliyyə və iqtisadi sahələrə aid hüquqi və inzibati qaydaların tətbiq olunmadığı zonalardır. Və ya qismən həyata keçirilmiş, sənaye və kommərsiya fəaliyyətləri üçün daha geniş təşviqlər və fiziki olaraq ölkənin digər hissələrindən ayrılmış yerlərdir.

Xülasə, azad zonalar bir ölkənin milli suverenliyinin sərhədləri daxilində olsa da, o ölkənin gömrük sərhədlərindən kənardadır.

Bunlar beynəlxalq ticarəti inkişaf etdirmək və iqtisadiyyatı xüsusi qaydalarla inkişaf etdirmək üçün fəaliyyət göstərənlərə müxtəlif üstünlüklər verən və qəbul edilən xüsusi bölgələrdir.

Azad zonalar mahiyyətə iqtisadi və əlaqəli inkişaf siyasətlərinin həyata keçirilməsinin sütununu təşkil edir. Azad zona sənaye infrastrukturuna sərmayə qoymaq, xarici investisiyaları cəlb etmək və asanlaşdırmaq, yerli firmaları qlobal

dəyər zəncirlərinə inteqrasiya etmək, ixracyönümlü inkişafı təşviq etmək üçün bir vasitədir. Və məşğulluğun yaradılması xidmət təminatçısı hesab edilə bilər. Bir çox ölkələr üçün bu regionlar sosial-iqtisadi inkişafın mühüm alətidir. Bunlar sənaye sektorlarını təkan vermək və yerli iqtisadiyyatlara texnologiya transferini dəstəkləmək üçün geniş şəkildə istifadə olunur (Namal və Çakır, 2019: s.49). Sərbəst zonalarla inkişafa uyğun mühit yaratmaq, gələcəyin sektorlarını seçmək, stimulları onlara yönəltmək, ölkəyə xarici kapital və texnologiya cəlb etmək, dünya iqtisadiyyatında ölkə iqtisadiyyatına töhfə vermək.

Səsinin olmasını təmin etmək kimi məqsədlərə diqqət yetirir (Erçakar, 2004: s.212). Buna görə də azad zonalar inkişaf etməkdə olan ölkələrdə xarici ticarət siyasətinin ən mühüm elementlərindən biri kimi, inkişaf etmiş ölkələrdə isə kommersiya üstünlüklərindən istifadə edilən cəlbədicə mərkəzlər kimi izah edilə bilər.

Ümumiyyətlə, azad zonalar inkişaf etməkdə olan ölkələrin beynəlxalq ticarət siyasətlərində əhəmiyyət kəsb edən, ixrac üçün investisiya və istehsalı artırmaq, xarici kapital və texnologiya axınını sürətləndirmək, iqtisadiyyatın daxilolma ehtiyaclarını ödəmək və mənfəət əldə etmək məqsədi ilə yaradılan hüquqi və hüquqi şəxslərdir. Praktikada fərqliliklərə baxmayaraq, daha çox xarici maliyyə və ticarət imkanlarından buralar inzibati tənzimləmələrin güzəştli yanaşma ilə həyata keçirildiyi, geniş həvəsləndirmə imkanlarının təklif edildiyi və ölkənin digər bölgələrindən fiziki olaraq ayrılaraq gömrük zonasından kənar hesab edilən yerlərdir.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin ticarət siyasətlərində mühüm əhəmiyyət kəsb edən azad zonaların yaradılmasının əsas məqsədlərini aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar (Tumenbatur, 2012: s.341):

- İxrac üçün investisiyaların və istehsalın artırılması;
- Xarici kapitalın texnologiya transferi ilə xarici ticarəti artırmaq;
- Xarici ticarət və maliyyə imkanlarından daha çox faydalanmaq;
- Yerli istehsalçıların beynəlxalq rəqabət qabiliyyətinə töhfə vermək;

- İxrac yönümlü sənaye sahələrinin inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə ixracı artırmaq;
- Xarici valyuta axınını artırın;
- Məşğulluq probleminin həllinə kömək etmək;
- Texnoloji və iqtisadi standartların yüksəldilməsi;
- Təkrar ixrac və tranzit ticarət əməliyyatlarının üstünlüklərindən faydalanmaq;
- Xarici bazarlarda bank əməliyyatlarının davamlılığının təmin edilməsi.

Sərbəst zonaların əsas məqsədlərindən olan ixracın artırılması, xarici investisiyaların təşviqi, texnologiya və bilik transferi baxımından arzu olunan uğurun əldə edilib-edilməməsi ölkələrin iqtisadiyyatları üçün vacibdir. Bu kontekstdə azad zonaların uğurlu olması üçün bu zonalarda istehsalı və məşğulluğu artıran tənzimləmələrin daxil edilməsi lazımdır.

Sərbəst zonaların xüsusiyyətləri bu zonaların yaradılması məqsədlərinə və ölkələrin şərtlərinə görə fərqlənə bilər. Ümumiyyətlə, azad zonaların xüsusiyyətlərini aşağıdakı kimi sadalamaq olar (Gümüş, 2007: s.49).

- Azad zonalar gömrük xəttindən kənarında olsa da, siyasi cəhətdən müstəqil deyil.
- Azad zonaların ərazi sərhədləri müəyyən edilib.
- Sərbəst zonalar yaradıldıqları şəhərin və ya rayonun bir hissəsini əhatə edir.
- Sərbəst zonalarda məskunlaşma və ya yerləşdirməyə icazə verilmir.
- Sərbəst zonalar özəl və ya dövlət qurumları tərəfindən idarə oluna bilər.
- Azad zonalar kommersiya fəaliyyətinin intensiv şəkildə həyata keçirildiyi ərazilərdir.
- Sərbəst zonalarda pul əməliyyatları konvertasiya olunan valyutalarda həyata keçirilir.

Ölkələr tərəfindən azad zonaların yaradılmasına təsir edən ən mühüm amil azad zonaların ölkə iqtisadiyyatına müsbət töhfə verməsidir. Dünya iqtisadiyyatında baş verən dəyişikliklərlə yanaşı, xüsusilə dünya bazarlarında əmtəə və xidmətlərin

rəqabəti və beynəlxalq kapital hərəkətliliyinin artması azad zonaların ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsir imkanlarını artırmışdır (Mutti, 2003: s.24). Sərbəst zonalar yaradıldıqları ərazilərdə şirkətlərin yerli istehsal və xarici ticarət imkanlarının artırılmasında rəhbər mövqedədir. Sərbəst zonalar təkcə xarici ticarət göstəricilərinə müsbət təsir göstərmir, həm də bölgələrdə təmin etdikləri məşğulluq imkanları ilə ixtisaslı işçi qüvvəsinin sayının artmasına töhfə verir (Bakan, 2014: s.42). Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daxili əmanətlərin zəif olması bu ölkələrin iqtisadiyyatlarının inkişafı üçün xarici kapitalın əhəmiyyətini artırır. Xarici kapitalı cəlb etmək üçün inkişaf etməkdə olan ölkələrdə çoxlu azad zonalar yaradılır. Sərbəst zonalara xarici sərmayələrin gəlməsi ilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin ehtiyac duyduğu texnologiya transferi reallaşacaq, bu zonalarda təmin edilən istehsal fəaliyyətləri ilə işçi qüvvəsinin hazırlanması təmin ediləcək, valyuta gəlirləri və ixrac artacaq (Öztürk, 2004: s.111). Sərbəst zonalar, olduqları ölkələrin iqtisadiyyatlarına töhfələri ilə yanaşı, çevik və müasir inzibati strukturları ilə xarici ticarətə üz tutmaq istəyən şirkətlər üçün qabaqcıl investisiya mühiti təmin edən logistika mərkəzləridir.

Azad zonalar yerləşdikləri ölkəyə idxal və ixracda, xarici kapital axınında, məşğulluq probleminin azaldılmasında, tranzit ticarətində, tədiyyə balansının kəsinin bağlanması və texnologiya transferində üstünlüklər təmin edir.

Azad zonalar idxal və ixraca verdiyi müsbət töhfələrlə ölkələrin xarici ticarətinin inkişafına töhfə verir. Azad zonalar idxalın birbaşa və vaxtında həyata keçirilməsini təmin edə bilər. Yerli sahibkarlar sərbəst zonalardan idxal olunan məhsulları tez bir zamanda əldə edə bildikləri üçün malların uzun müddət ehtiyatda saxlanması və xərcləri öz üzərinə götürməkdən yayınabilir. Yerli sahibkarların ehtiyac duyduqları ehtiyatları azad zonalarda saxlamaq və lazım gəldikdə kiçik partiyalarla idxal etmək imkanının olması idxal vergilərini aşağı səviyyədə saxlamağa imkan verir. Yerli sahibkarların daxilolmalarını yerində görmək və araşdırmaq keyfiyyət təminatı baxımından üstünlüklər verir. Azad zonalar ixrac baxımından rəqabət üstünlüyü təmin edir. Bu bölgələrdə istehsal

olunan mallar beynəlxalq bazarlarda satılsa da, qiymət üstünlüyü var. Ölkədən azad zonaya malların satışını ixrac kimi hesablamaq ölkənin azad zonada ixracını artırır.

b) Sərbəst zonalar öz əmək potensialı ilə yerləşdikləri ölkələrin işsizlik səviyyəsini azaltmaqla məşğulluq probleminin həllinə töhfə verirlər.

c) Azad zonalar transmilli şirkətlərə xüsusi imkanlar verir, ölkələrə xarici kapital axını artırır. Bu yolla azad zonalar ölkələrin valyuta gəlirlərini artıraraq tədiyyə balansı kəsirinin bağlanmasına töhfə verə bilər.

d) İstehsal yönümlü sərbəst zonalarda xarici kapital daxilolmalarında böyük artım var (Fettahlıoğlu və Dereli, 2012: 401). İstehsal üçün azad zonalar da xarici kapitalın transferi ilə ölkələrə yeni texnologiyalar təklif edə bilər. Yeni texnologiyalar ixtisaslı işçi qüvvəsinin işə salınmasına kömək edir.

Azad iqtisadi zonaların yaradılması və həyata keçirilməsinə iki ümumi yanaşma mövcuddur:

1. Məkan anlayışı və ya ərazi yanaşması. Konsepsiyada ərazi vahidində yerləşən bütün firmalar qanuni olaraq onlara şamil olunan bütün üstünlükləri alırlar. Əsas məqsəd regionun ümumi inkişaf tempini artırmaq, işsizliyi azaltmaq, ticarət dövriyyəsini artırmaq ola bilər.

2. Nöqtə anlayışı və ya funksional yanaşma. Əvvəlki konsepsiyadan fərqli olaraq, bu yanaşma yaradılışın əsas keyfiyyəti kimi ərazi vahidini deyil, firmanın yerləşdiyi sektoru göstərir. Beləliklə, şirkət fəaliyyət göstərdiyi sektordan asılı olaraq müəyyən güzəştlər əldə edir. Bu cür yanaşma istənilən sektoru canlandırmaq, əlaqəli sektorları, istehsalı inkişaf etdirmək, yeni texnologiyaların tətbiqi və digər məqsədlər üçün istifadə edilə bilər.

Azad iqtisadi zonalar regiona birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsində mühüm rol oynayır. Zonalarda tətbiq edilən endirimlər xarici investorların marağına səbəb ola bilər. Çünki güzəştlər həmin investorların investisiyalarından daha çox qazanc əldə etmək maraqlarına cavab verir. Dövlət uğurlu investisiya mühitini saxlamaqla cəlb edilmiş investorların gəlirlərini yenidən investisiya etmək marağında saxlaya bilər. Lakin bir çox sahələrdə investisiya axınına nəzarət olmadığından statistika əldə etmək mümkün deyil.

Bütün bu və digər məqsədlərə qəbul edən dövlətin xarici investorlar üçün yaratdığı bütöv bir şərait sistemini tətbiq etməklə nail olmaq olar. Bu baxımdan, azad zonanın normal fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün əsas şərtlər bunlardır:

- Ölkədə siyasi sabitlik - məlum olduğu kimi, bu faktor potensiallı investisiya mühitinin qurulması ilə bilavasitə bağlıdır və xarici investisiyaların cəlb edilməsində böyük rol oynayır;
- Yüksək səviyyəli qanunvericilik bazasının mövcudluğu. Xarici investorlar ilk olaraq investorların hüquqlarına qarantıya verən və fəaliyyətini motivasiya edən qanunvericiliyə malik olan dövlətlərdə iştiraka üstünlük verirlər;
- İnkişaf etmiş infrastruktur (istehsal və ticarət infrastrukturu);
- Əlverişli təbii-coğrafi mühit;
- Əlverişli iqtisadi konyunktura - bu, istənilən investor üçün vacib və nəzərəçarpan faktordur.

Son zamanlar azad iqtisadi zonaların iş mühitinə, iş şəraitinə və digər əlaqəli sahələrə təsiri araşdırılır. Bölgəni yaradarkən beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarının şirkətlərin təklif etdiyi biznes mühitinə müsbət təzyiq göstərdiyi güman edilir. Bu təzyiqdə dövlət və qeyri-hökumət təşkilatları da iştirak edir. Ancaq heç bir şirkət yüksək təzyiq altında olan ölkələrdə qurmağa çalışmır. Bəzən şirkətlər öz şərtlərini tətbiq edib ucuz işçi qüvvəsi əldə edə biləcəkləri yerdə filiallar açmaq əvəzinə, əməyin mühafizəsi proqramlarının sərt olduğu ölkədə kifayət qədər iş yeri açmağa çalışırlar. Yəni azad iqtisadi zonalarda olan və öz ərazilərindən kənarında iş şəraitinə qənaət etməyən ölkələr bu sahəyə qətiyyənlə maraqlı göstərməyən ölkələrdir. Bununla belə, statistika göstərir ki, region daxilində TMK-larda iş şəraiti qəbul edən ölkədəki firmaların təklif etdiyindən qat-qat yaxşıdır. Onu da əlavə edək ki, orta əmək haqqı regiondan kənarında yerləşən şirkətlərdən yüksəkdir.

1.2. Azad iqtisadi zonaların inkişaf modellərinin klassifikasiyası

Azad zonaların yaradılmasının məqsədləri və həyata keçirilən fəaliyyətlər onların yerləşdiyi ölkənin iqtisadi siyasəti ilə düz mütənasibdir. Bu siyasətlər fəaliyyətin hüquqi və hüquqi tənzimləmələrlə həyata keçirilməsinə imkan verir,

bununla da iqtisadi məqsədlərin həyata keçirilməsini təmin edir. Sərbəst zonalar müxtəlif ölkələrin və ya regionların müxtəlif iqtisadi siyasətləri ilə birlikdə müəyyən edilmiş əsas fəaliyyəti və ya müxtəlif fəaliyyətləri həyata keçirmək üçün yaradılır. Beləliklə, onlar yaranma məqsədlərinə və fəaliyyətlərinə uyğun olaraq müxtəlif adlar götürə bilərlər. Daxili bazar və ya beynəlxalq ticarət məqsədləri üçün yaradılmış frilanserlər regionlardan başqa fəaliyyət növlərinə görə kommersiya və ya sənaye xarakterli fəaliyyətlər üçün yaradılan azad zonaların olduğu da görünür

Digər tərəfdən, iqtisadi inkişaf siyasətlərinə xidmət edən müxtəlif istisnalar var və bu istiqamətdə tətbiq edilən təşviq təcrübələri və müxtəlif qaydalar. Sözügedən qaydalar azad zona tipləri adlanır.

Sərbəst zonaların növləri ilə bağlı kəskin fərqlər qoymaq bəzən mümkün olmur.

O qədər ki, azad zonada olan müəssisələr həm daxili bazarda, həm də xarici bazarda istifadə oluna bilər ticarət və sənaye fəaliyyətləri ilə yanaşı, xarici bazar araşdırmaları ilə də məşğul ola bilər birlikdə həyata keçirildiyi nümunələrdə mövcuddur. Bu məqamda general siyasət, iqtisadi meyllər, inkişaf səviyyələri və s. elementləri, pulsuz zona hansı formada və hansı məhdudiyyətlər daxilində yaradılacaq.

Dünya üzrə təşkilat formaları və ticarət, istehsal, tranzit, maliyyə, investisiya, istehlak və texnologiya mövzularında ənənəvi və ya cari olaraq qəbul etdikləri müxtəlif adlarla təsnif edilə bilər.

Sərbəst zonaları aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- Azad Ticarət Zonası;
- Azad İstehsalat Zonası;
- Əkiz fabriki (Maquiladora);
- Mütəşəkkil Sənaye Zonası;
- Pulsuz Port;
- Tranzit Region;
- Anbar (Bonden Anbarı);
- Azad Bankinq Zonası və ya Off-Shore Banking;

- Investisiya Bölgəsi;
- Pulsuz Perimetr;
- Azad Şəhər;
- Duty Free Shop;
- Texnologiya Azad Zonası;
- Azad Ticarət Zonası.

Sərbəst ticarət zonaları, alqı-satqı üçün kommersiya fəaliyyətini asanlaşdırmaq üçün, ümumiyyətlə, logistik cəhətdən əlverişli liman və ya hava limanının yaxınlığında müəyyən edilmiş məhdudiyyətlər daxilində bütün növ vergilərdən qismən və ya tamamilə azad edilən bölgələr kimi müəyyən edilir (Erkan və Tatlıdil, 1990: 7). Ümumiyyətlə, beynəlxalq ticarət yolları üzərində qurulmuş, fiziki cəhətdən yerləşdiyi ölkənin digər ərazilərindən ayrı hesab edilən, yaşaması qadağan edilən ölkə tərəfindən təmin edilən təhlükəsizlik, regionda idxal və ixrac fəaliyyətləri həyata keçirilir.

Qanunvericiliyin və məhdudiyyətlərin qismən və ya tamamilə qüvvədən düşdüyü vergi güzəştlərinin tətbiq olunduğu sahələrdir (Erdoğan, 1985: 22). Bu rayonlarda, ümumiyyətlə,

- tranzit ticarəti;
- saxlama;
- qablaşdırma, qablaşdırmanın birləşdirilməsi və ya dəyişdirilməsi;
- etiketləmə, işarələmə;
- sadə montaj işi;
- təsnifat, ayırma, çeşidləmə, qarışdırma, çeşidləmə, təmizləmə;
- qırmaq, əvəz etmək, birləşdirmək və s. əməliyyatlar;
- gəmilər, təyyarələr və s. beynəlxalq nəqliyyata köçürmə, yenidən yükləmə;
- tədbirlər həyata keçirilir.

Azad ticarət zonaları tarixdə gömrük imtiyazlarının tətbiq olunduğu ilk zonalar kimi tanınır. Bu zonalarda yalnız azad ticarət üçün yaradılmış reeksport, tranzit ticarəti, gömrük rüsumundan azad edilməklə tranzit daşıma və yerli malların ixracı

kimi xaricdən gətirilən malların ixracı nəzərdə tutulsa da, istehsal və ya emal üçün qaydalar nəzərdə tutulmur. Bununla belə, bütün dünyada həm ticarət, həm də istehsal fəaliyyətini həyata keçirmək üçün yaradılmış azad zonaların bir çox nümunəsi var.

Sərbəst istehsal zonası.

Sərbəst istehsal zonaları, aşağı qiymətli əmək və girişdən faydalanmaq, vergisiz xammal və investisiya materialları idxal etmək, hazır və ya yarımfabrikat ixracında gömrük rüsumunu tətbiq etməmək, kapital və s. mənfəətin köçürülməsi zəmanəti və zavod binası, ya da bunu etmək istəyən investorlar üçün yaradılmış bölgələr (Erdoğan, 1985:33, Toroslu, 2000: s.7). Bu regionlar inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün beynəlxalq kapital cəlb etmək üçün mühüm amildir. Sərbəst istehsal zonasına ucuz işçi qüvvəsi üçün gələn kapital yerləşdiyi ölkədə məşğulluğu artırırsa, investor transmilli şirkətlər qabaqcıl texnologiyalar gətirərək ölkədə işçi qüvvəsinin keyfiyyətinin artmasına töhfə verirlər. Bu ölkələrdə istehsal xərclərinin nisbətən aşağı olması beynəlxalq şirkətlər üçün cəlbedicidir. Buna görə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sərbəst istehsal zonaları intensiv şəkildə yaradılır (Tumenbatur, 2012: s.343).

Xarici ticarət qaydalarından təmizlənmiş bu bölgələr ölkə daxilində fiziki cəhətdən ayrı saxlanılır və onların təhlükəsizliyi ölkənin təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən təmin edilirdi. Azad istehsal zonaları azad ticarət zonalarından fərqli olaraq sənaye istehsalını və məhsul ixracını artırmaq üçün yaradılır. Adətən transmilli şirkətlər investisiyalar bu azad zonalarda cəmlənir. Bu gün azad istehsal zonaları dünyanın bir çox nümunəsində malların keyfiyyətini dəyişdirən emal və istehsal fəaliyyətlərinin əsas məqsədləri və istisnalar da daxil olmaqla qanunvericiliyin üstünlükləri ilə ən vacib sərbəst zona fəaliyyətlərini əhatə etmək üçün yaradılarkən.

Görünür ki, o, digər azad zona fəaliyyətlərini də həyata keçirə biləcək şəkildə təşkil olunub.

Əkiz fabriki (Maquiladora).

Meksika İspan dilində Maquiladora Planta, Eempresa, Fabrika Şirkəti və ya Maquila adlanan əkiz fabriklər (Merriam-Webster, 2020) mahiyyətə azad istehsal zonası təcrübəsidir. Qoşa fabriklər qonşu ölkələrin müqayisəli üstünlüklərindən yararlanmaq, iki ölkə arasında ikitərəfli ticarəti stimullaşdırmaq, iqtisadi, sosial və siyasi problemləri azaltmaq məqsədi ilə yaradılmışdır.

Belə azad zonalara misal olaraq ABŞ-Meksika sərhədindəki fabrikləri göstərmək olar ki, burada ilk dəfə yaradılıb və indi də ən vacib hesab olunur. Meksikanın ABŞ sərhədlərində qurulan Maquiladora tipli tətbiqdə istehsalda istifadə ediləcək giriş gömrük rüsumundan azad edilməklə ABŞ-dan gətirilir, daha sonra istehsal olunan məhsul ABŞ-a ixrac edilir. Burada ABŞ gömrük rüsumları, idxal malları yalnız Meksikada əlavə dəyər toplayır (Erçakar, 2004b: s.206).

1964-cü ildən bəri Meksikanın Aquacalientes, Campeche, Durango və Yucatan kimi kənd yerlərində görülməyə başlayan əkiz fabriklər 1990-cı illərin sonunda NAFTA-Şimali Amerika Sərbəst Ticarət Müqaviləsi ilə Maquiladora adlandırıldı və bölgədə çox məşhur oldu. Bölgədəki ucuz işçi qüvvəsi və vergi güzəştləri ilə ucuz istehsal etmək istəyən ABŞ şirkətləri bu fabriklərə investisiyalarını artırıblar. Digər tərəfdən, fabriklərin yaratdığı qeyri-kənd təsərrüfatı məşğulluğu ilə kənd ev təsərrüfatlarının miqrasiyasının qarşısını almağa çalışılıb.

Bu vəziyyət Meksika iqtisadiyyatının beynəlxalq iqtisadiyyatla əlaqələndirilməsi ilə bağlı mühüm transformasiyaya şərait yaratmışdır (Topal, 2014: s.18). Nəticədə ABŞ öz ölkəsinə insan miqrasiyasının qarşısını alaraq üçüncü dünya ölkələrində bazar gücünü artırmaqla və müqaviləli istehsalla ucuz istehsal məhsulları istehsal etməklə üstünlük əldə etmiş, Meksika xarici kapital axınını sürətləndirərək məşğulluq imkanları təmin etmişdir. bəzi iqtisadi problemlərinin həlli və bu istehsal bölgələrində yetişmiş ixtisaslı kadrlar güc qazanmışdır. Bu gün Meksikadan kənarada Paraqvay, Nikaraqua və El Salvador kimi digər Latın Amerikasını ölkələrində də əkiz fabriklər var.

Mütəşəkkil Sənaye Zonası.

Onlar bizneslərin istifadəyə hazır infrastruktur və sosial obyektlərlə investorlar üçün əlverişli mühitdə fəaliyyət göstərmələrini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş

müxtəlif təşviq və üstünlüklərə malik istehsal zonalarıdır. Sənayenin uyğun ərazilərdə strukturlaşdırılmasını təmin etmək, planlaşdırılmamış sənayeləşmə və ekoloji problemlərin qarşısını almaq, urbanizasiyanı istiqamətləndirmək, resurslardan səmərəli istifadə etmək.

İnformasiya və informasiya texnologiyalarından bəhrələnmək, sənaye növlərini müəyyən bir plan daxilində yerləşdirmək və inkişaf etdirmək üçün sərhədləri təsdiq edilmiş torpaq hissələri rayonlaşdırma planlarının nisbətləri daxilində lazımı ümumi sahələr, xidmət və dəstək sahələri və texnologiya inkişaf zonaları ilə təchiz edilir və sənaye üçün planlı şəkildə və müəyyən sistemlər daxilində. Bunlar resursların bölüşdürülməsi ilə yaradılan və qanuna uyğun olaraq qurulan, planlaşdırılan və idarə olunan, resurslardan istifadədə səmərəliliyi hədəfləyən mal və xidmət istehsal zonalarıdır (Mütəşəkkil Sənaye Zonaları Qanunu, 2000: Maddə 3). Qanun və qaydalara əsaslanaraq mütəşəkkil şəkildə idarə olunan mütəşəkkil sənaye zonaları ölkədə investisiya təşviqi və bu kimi təcrübələrdən əlavə, yol, su, təbii qaz, elektrik enerjisi, rabitə, tullantıların təmizlənməsi və digər xidmətləri əhatə edir, əlavə dəyər vergisi torpağın alınmasında azadolma, daşınmaz əmlak vergisindən azadolma, aşağı su, təbii qaz və telekommunikasiya xərcləri kimi vergi üstünlükləri və bələdiyyə vergisindən azadolmalar təklif edir (İnvestisiya İdarəsi, 2020).

Mütəşəkkil sənaye zonaları beynəlxalq ticarət fəaliyyəti çərçivəsində əsasən gömrük vergisi və s. Öhdəliklərdən azad olmaq və beləliklə də aşağı qiymətə istehsal məqsədi ilə planlaşdırılan azad zonaların tam nümunəsi olmasa da, xarici sərmayə qoyuluşu üçün cəlbedici bölgə olması baxımından azad zona və ya azad istehsal zonası növü kimi görünə bilər. Ölkə daxilində istehsal üçün nəzərdə tutulan vergi və xərc üstünlükləri.

Ödənişsiz liman.

Gömrük vergiləri və öhdəliklərindən qismən və ya tamamilə azad olan xarici mənşəli malların istifadəsi, istehlakı və ya yenidən satışı üçün daxil olduğu liman sərbəst liman adlanır (Alpar, 1985: 15, Nazir və Gökmen, 2014: s.41). Ölkənin istənilən

limanında idxal, ixrac, tranzit ticarəti, daşıma və təkrar ixrac fəaliyyətinin liberallaşdırılması ilə azad liman yaradılıb.

Bu mümkündür. Sərbəst zona anlayışının daha dar əhatəsində bunlar ümumiyyətlə anbarlar kimi planlaşdırılan liman sahələridir. Burada xarici mənşəli mallar gömrük rüsumu ödənilmədən müvəqqəti yerləşdirilir və gömrük idarəsinin nəzarəti altında saxlanılır.

Sərbəst istehsal zonalarını dəstəkləyən limanların, əlaqəli sənaye obyektlərinin və anbarların formalaşması ilə sərbəst limanların əhatə dairəsi genişlənsə də, onlar bəzən rüsumsuz mağazalar, mehmanxanalar, qəsəbələr, istirahət və əyləncə mərkəzləri ilə şəhər görkəmini qazana bilən regionlardır (Erkan və Tatlıdil, 1990: s.7). Bu gün azad limanlar göstərir ki, azad ticarət zonaları ictimai həyata daha yaxın bir liman ərazisində öz fəaliyyətlərini həyata keçirmək üçün nəzərdə tutulub. Pulsuz şəhərlərə misal olaraq Honq-Konq, Sinqapur, Baham adaları və Manus/Braziliyanı göstərmək olar ki, bunlara da pulsuz limanlar deyilir. Digər tərəfdən Kopenhagen Danziq və Hamburq limanları da Avropada vacib pulsuz limanlardır.

Tranzit Bölgə.

Sahilləri dənizlərə və ya okeanlara açıla bilən və ticarət üçün əlverişli yollar üzərində yerləşən ölkələrin bu obyektləri tam və ya adekvat olmayan qonşu ölkələrə köçürmə, paylama və saxlama mərkəzləri kimi istifadə etmək üçün təklif etdikləri ərazilər adlanır. Tranzit zonaları (Ərdoğan və Ener, 2005: s29, Güner, 1999).

Qonşu ölkələrdən liman ölkəsinə malların tranziti zamanı gömrük rüsumları və yoxlamalarla bağlı bir çox prosedurlar tətbiq edilmir. Tranzit ərazilərdə istehsal fəaliyyətlərinə ümumiyyətlə icazə verilmir, lakin malların təyinat yerinə yaxşı çatması üçün bu ərazilərdə saxlama, yenidən qablaşdırma və yenidən qablaşdırmaya icazə verilmir və əməliyyatlar həyata keçirilir (Nazir və Gökmen, 2014: s.41).

Tranzit zonası anlayışı həm də tranzit ticarətini əhatə etdiyini nəzərə alsaq, azad zonalar və ya anbarlar üçün dam konsepsiyası kimi də istifadə edilə bilər. Bununla belə, tranzit ticarəti çərçivəsində olmayan və yalnız tranzit daşınmasına məruz qalan mallarla bağlı fəaliyyətlər üçün tranzit sahəsi anlayışı yuxarıdakı tərifə xas deyildir. Yəni tranzit zonası azad ticarət zonası və azad limanlardan daha məhdud üstünlük

verir. Geniş nöqteyi-nəzərdən tranzit zonası limanda təyin olunmuş estakada, sığınacaq və digər şəraiti olan ərazidir.

Dar perspektivlə, limanda yalnız bir anbar və sığınacaq olması vəziyyətidir (Erçakar, 2004b: s.206).

Anbar (Bonden Anbarı).

Bunlar xaricdən ölkəyə gələn malların satış tarixinə qədər vergi ödəmədən saxlanıla biləcəyi və gömrük idarələri tərəfindən nəzarət və yoxlamanın aparıldığı anbar və ya anbar sahələridir. Yalnız dövlətə məxsus və ya xüsusi mülkiyyətdə olan anbarlarda saxlanılan mallar satıldıqdan sonra idxalçılar tərəfindən idxalçı ölkədə gömrük rüsumlarının ödənilməsi və digər öhdəliklərin yerinə yetirilməsi icbari olur (Erkan və Tatlıdil, 1990: s.9). Anbara yerləşdirilən mallar qeyri-məhdud müddət saxlanıla bilər və ya müəyyən bir müddət gözlədikdən sonra olduqları ölkəyə gətirilə, xarici ölkəyə göndərilə və başqa bir anbara köçürülə bilər (Toroslu, 2000).

Gömrük qanunvericiliyində anbar fəaliyyəti ilə bağlı gömrük rejimi müəyyən edilmişdir. Anbar rejimi gömrük anbarında idxal rüsumları və ticarət siyasəti tədbirləri tətbiq edilməyən və sərbəst dövriyyədə olmayan malların yerləşdirilməsi ilə bağlı müddəaların müəyyən edildiyi rejimdir. Bu maddələrə icazə verilir ixrac edildiyi halda, o, ixrac edilən mallar da ola bilər (Gömrük Qanunu, 1999: Maddə 94).

Anbar rejimi sayəsində ixracatçı öz məhsulunu birbaşa bazara çıxarmaq əvəzinə, bazar vəziyyətinə uyğun olaraq ən uyğun vaxtı gözləmək imkanı əldə edir, idxalçı isə malı istədiyi miqdarda və tez bir zamanda almaq imkanı əldə edir. asanlıqla çata biləcəkləri anbarlarda saxlamaqla. Bu yolla idxalçı həm saxlama, həm də saxlama məsrəflərinə qənaət edə, eyni zamanda malı yüksək tariflərlə bir anda idxal edə və bunun tələb etdiyi maliyyə yükündən qurtula bilər (Erdoğan, 1985: 66). Bir sözlə, ona nə vaxt və nə qədər ehtiyacı var, sadəcə nə lazımdır.

Azad Bankçılıq Zonaları və Offşor Bankçılıq (Off-Sahil Bankçılığı).

Yerləşdiyi ölkənin bank sektoru ilə bağlı vergi öhdəliklərinin və məhdudiyyətlərin tətbiq olunmadığı qanun və qaydalarla müəyyən edilmiş qaydalar istisna olmaqla bank fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə icazə verilir. Fəaliyyətindən əldə edilən gəlirdən vergilərin tutulmadığı azad bank zonaları xarici valyuta

hesablarına məhdudiyət qoyulmur. Bank fəaliyyəti qlobal adı ilə on-shore banking və ya offshore banking adlanır.

Sərbəst bank zonaları və offşor bankçılıq beynəlxalq bazarlarda dövriyyədə olan xarici kapitalı cəlb etmək üçün yaradılmış və ölkədə bank sektoruna tətbiq olunan qanunvericiliyin əhatə dairəsinə daxil olmayan azad maliyyə zonası tətbiqidir (Taylar, 2008: s.18). Azad maliyyə zonaları çərçivəsində tətbiq edilən digər bir tətbiq isə pulsuz sığorta zonalarıdır. Azad Sığorta Zonaları, sığorta əməliyyatlarında dəyər və vaxt itkisinin qarşısını almaqla, ölkədə tətbiq olunan sığorta qanunvericiliyindən tam və ya qismən azad olmaqla,

Bölgədəki kommersiya risklərinin standart sığorta əməliyyatları üçün yaradılmış bölgələrdir (Gültekin-Karakaş və Acar, 2017: s.23).

Sərbəst zonalarda fəaliyyət göstərən banklar həmin ölkədə yaşayan fiziki və ya hüquqi şəxslərə və qurumlara deyil, zonada və ya beynəlxalq səviyyədə müştərilərə xidmət göstərir. Onların əməliyyatları əsasən xarici ticarət əməliyyatlarıdır və xarici valyutada baş verir. Ümumiyyətlə, sərbəst zonada yerləşən şirkətlərə xarici ticarətin maliyyələşdirilməsini təmin etmək və ya akkreditivlə təsdiq etmək üçün kreditlər verirlər.

Müxtəlif fondlar, vergilər, rüsumlar və rüsumlar kimi bank xərcləri olmadığı üçün onlar məsrəflər baxımından üstünlüklü banklardır (Elagöz və Abasov, 2001: 30).

İnvestisiya Bölgəsi.

Bir ölkənin iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ərazilərində və ya bölgələrindəki müəssisələrə xüsusi təşviqlər verməklə məşğulluğu və investisiyaları artırmaq üçün investisiyada prioritet olan bölgələr investisiya bölgələri adlanır (Bakan və Gökmen, 2014: 42). Başqa sözlə, ölkələrin nisbətən inkişaf etməmiş bölgələrini inkişaf etdirmək üçün öz investorlarına bəzi xüsusi güzəştlər verməklə investisiya təşviqi sisteminin yaradıldığı bölgələrdir. Ümumiyyətlə, bu stimullar xarici investorlara deyil, yerli investorlara yönəlib.

İnvestisiya təşviqi sistemi investisiya obyektinə olan malların gömrük prosedurlarında istisnalar, əlavə dəyər vergisindən azadolmalar, vergi güzəştləri, sosial təminatla bağlı işəgötürən dəstəyi, sığorta mükafatı dəstəyi, sahə və torpaq

təşviqləri, aşağı faiz dərəcələri üstünlükləri, gəlir vergisi kimi investisiya təşviqləri təklif edir.

Bu stimullar ölkə daxilində inkişaf üçün prioritet regiona uyğun olaraq müxtəlif nisbətlərdə və çərçivələrdə yaradılır. Bundan əlavə, təşviqlərin əhatə dairəsi investisiyanın miqyasına və onun strateji xarakterinə görə dəyişir.

Türkiyədə investisiya təşviqi sistemi 6 fərqli investisiya bölgəsində cəmi 10 ilə qədər və fərqli təşviq dərəcələri ilə həyata keçirilir. Bu sistemə görə, Türkiyədə 1-ci bölgə ən aşağı təşviq üstünlüklərinin tətbiq edildiyi bölgə, 6-cı bölgə isə ən yüksək üstünlüklərin tətbiq olunduğu investisiya bölgəsidir (İnvestisiyalarda Dövlət Yardımları haqqında Qərar, 2012: Maddə 4).

İnvestisiya zonaları azad zona statusunda olmasa da, məsələn, təhlükəsiz sərhədləri olan zonalar və ya logistik cəhətdən geniş hinterland və ya daha çox beynəlxalq ticarət fəaliyyətlərinə yönəlmiş zonalar kimi, onlar vergi üstünlükləri və təşviqləri baxımından azad zona növü kimi ifadə edilə bilər.

Pulsuz perimetr.

Sərbəst bir limana bənzər azad mühit, ölkənin ucqar və inkişaf etməmiş bölgələrinin yaradılması və müəyyən ölkələrə tətbiq edilən idxal məhdudiyyətlərinin və gömrük tariflərinin azaldılması yolu ilə beynəlxalq ticarət yolu ilə qarşılanma bilməyən yerli hökumət ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədi daşıyan bölgədir. digər bölgələrdə mallar (Erçakar, 2004b: s.206). Başqa sözlə, yerli istehlak üçün idxalın gömrükdən azad olunmaqla həyata keçirildiyi bölgələrdir (Hava, 1999: s.115).

Belə bölgələrin bir çoxunda gömrük imkanları və imtiyazları idxal olunan ərzaq, ərzaqlıq, istehsal malları və təcili istehlak ehtiyaclarına yönəldilir. Sərbəst mühitdə fəaliyyətləri tənzimləyən qanunlar və qaydalar ümumiyyətlə ölkənin digər yerlərində tətbiq olunanlara oxşardır (İ.T.S.O., 1991: s.155-156).

Pulsuz şəhər.

Azad şəhər, azad zona tətbiqləri ilk dəfə görüldüyü zaman yaşayış məntəqələrinə verilən ümumi addır. Transit ticarətinin sıx olduğu bu bölgələr zaman keçdikcə fəaliyyətlərin cəmləşdiyi limanlara və ya logistika mərkəzlərinə doğru

irəliləyir, azad zonaya çevrildi. Bu gün bu anlayışı azad zona tətbiqlərinin bütünlüklə bir şəhərə yayılması kimi ifadə etmək düzgün olardı.

Azad şəhərlər tranzit ticarətinin cəmləşdiyi yerlərdir, xüsusən də ətraf şəhər və ölkələrdə güclü istehsal və sənaye gücünü peşəkar idarəetmə strukturları, müxtəlif ticarət ilə dünyanın bir çox yerinə bazara çıxaran və paylayan beynəlxalq biznes mərkəzləri və ya inzibati vahidləri, maliyyə, istehlak və s. Bunlar azad zona fəaliyyətlərinə ev sahibliyi edən və yüksək texnologiya və nəqliyyat imkanlarına malik şəhərlərdir. Pulsuz şəhərlərin bir çox nümunəsi Beynəlxalq şirkətlərin və maliyyə qurumlarının böyük strukturlarının yerləşdiyi Asiyanın böyük istehsal gücünün mühüm idarə və paylama mərkəzləri olan Honq-Konq və Sinqapur (Güner, 1995: s.).

Rüsumsuz mağaza.

Bunlar ümumiyyətlə sərnəşinlərin ölkəyə daxil olub-olmadıqları hava limanlarında və sərhəd gömrük qapılarında açılan, ölkədə yüksək vergi dərəcələri ilə satışına icazə verilən, siqaret, içki və müxtəlif qiymətli malların pərakəndə satışının həyata keçirildiyi mağazalardır (Ərdoğan), 1985: s.66) gömrük vergisi olmadan müəyyən hədlər daxilində icazə verilir.

Xalq arasında "pulsuz mağazalar" kimi tanınan bu yerlərdə pasportlar ölkəyə daxil olan və ya ölkədən çıxan sərnəşinlərin özləri ilə apara biləcəyi məbləğdə və ölkədə qüvvədə olan qanunvericiliyə uyğun olaraq icazə verilən hədlər daxilində.

Daxili bazardan ucuz məhsul əldə etmək mümkündür. Rüsumsuz mağazalar, topdansatış və irimiqyaslı ticarət fəaliyyəti, ixrac, idxal və tranzit əməliyyatları həyata keçirilməsə də, müxtəlif malların gömrük rüsumundan azad edilməsi.

Azad Texnologiya Zonası.

Yeni və qabaqcıl texnologiya və texnoloji istehsal fəaliyyətlərini inkişaf etdirmək üçün bəzi təşviqlər, üstünlüklər və infrastruktur imkanları ilə müxtəlif dövlət, təhsil müəssisələri və ya özəl sektor təşəbbüsləri tərəfindən qurulan bölgələr texnologiya zonaları olaraq ifadə edilir. Bu zonalar yerləşdikləri ölkədə qanunvericilikdə və əsas fəaliyyət sahələrində normativ aktlar çərçivəsində "Texnologiyalardan Azad Zona", "Texnologiyalardan Azad Zona" adlanır.

İnkişaf Mərkəzi-Technopark, “Ar-Ge Mərkəzi” və “İnkubasiya Mərkəzi” kimi müxtəlif adlar alır. Texnologiya azad zonası, Tübitak-MAM Texnologiya Sərbəst Bölgəsi tərifinə görə, Türkiyənin siyasi sərhədləri içərisindədir, lakin qanunlarda müəyyən edilmiş xüsusi şərtlərlə, gömrük xətti xaricində, texnologiya yönümlü və ya texnologiya əsaslı şirkətlər, texnologiya və innovasiyanın inkişafına töhfə vermək, Türkiyədə tətbiq olunan ticarət və maliyyə məsələləri ilə bağlı hüquqi və inzibati qaydaların tətbiq edilmədiyi və ya bəzilərinin tətbiq edildiyi ölkənin digər bölgələrindən fiziki olaraq ayrılmış bir təşəbbüs və ya təşkilatdır və onlarla əlaqə saxlamaq üçün universitetlərin və ya tədqiqat mərkəzlərinin yaxınlığında qurulan və ixtisaslı imkanlara malik olan (TÜBİTAK-Marmara Teknokent, 2020).

Bu regionların üstünlükləri əlavə dəyər vergisindən azadolma, resursdan istifadəyə dəstək fondundan azadolma, korporativ və gəlir vergisindən azadolma, gömrük vergisindən azadolma, ödənişdən azadolma və ucuz enerji istifadəsi, bütün daxili və xarici bazarlara çıxış, ticarətin asanlıqı və real inflyasiyadır. mühasibat uçotu, hər cür ödənişlərin xarici valyutada aparılması mümkünlüyü, vaxt məhdudiyyətinin olmaması, malların qeyri-müəyyən müddəti, bərabərlik prinsipi, mənfəətin köçürülməsi imkanı və s. kimi sıralana bilər. Texnoloji azad zona təmin etdiyi üstünlüklər baxımından birbaşa azad zona növü kimi görülür. Bəzi vergi və xərc üstünlüklərinə görə digər texnologiya mərkəzlərinin dolayısı ilə azad zonalar kimi görünməsi mümkündür. Yuxarıda qeyd olunan digər texnologiya mərkəzləri aşağıdakı kimi müəyyən edilir. “Technopark” və ya “Texnokent” abbreviaturası kimi tanınan texnologiya inkişaf zonaları, texnologiyanın inkişafına töhfə vermək üçün texnologiya yönümlü və ya texnologiyaya əsaslanan şirkətlərin müxtəlif üsullarla dəstəkləndiyi və təşviq edildiyi universitetlərin və ya tədqiqat mərkəzlərinin yaxınlığında yaradılmış ixtisaslı obyektlərdir. və innovasiyaya malik olan müəssisə və ya təşkilat. Başqa sözlə, yeni və qabaqcıl texnologiyaya əsaslanan məlumatların toplandığı, qiymətləndirildiyi və universitetlərin və tədqiqat mərkəzlərinin imkanlarından istifadə edilərək inkişaf etdirildiyi yerlər olan, elmi-tədqiqat və innovasiya layihələri həyata keçirmək üçün yaradılmış və ya yaradılmış müəssisələr. tətbiqi üçün istehsala hazır və innovasiya dəstəkləri çərçivəsində dəstəklənən

müəssisələrə, KOSGEB texnologiya inkişaf və Texnologiya mərkəzlərinə təqdim etmək (Texnologiya İnkişaf Zonalarının Tətbiq Qaydası,2016).

1.3. Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılmasında dünya təcrübəsi və vəziyyəti

Bu gün XİZ beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin tərkib hissəsidir. Bu münasibətlər sistemi dünya iqtisadiyyatının praktikasını ilə sıx bağlıdır. XİZ dünya iqtisadi əlaqələr sistemində informasiya və texnologiya mübadiləsinin, iqtisadi inteqrasiyanın, investisiyaların səfərbər edilməsinin və iqtisadi artımın çox mühüm amilidir. Beynəlxalq ticarətə imkan yaratmaq kimi müxtəlif proseslər vasitəsilə əldə edilir.

IUU-nun yaradılması məqsədi istehsalı təşkil etmək və daxili bazara idxal üçün keyfiyyətli məhsul təklif etməkdir; yeni iş təcrübəsinin mənimsənilməsi və heyətin təşkili və idarə edilməsi; kadrların hazırlanması və müxtəlif iqtisadi idarəetmə sisteminin modellərinin hazırlanması; bazar şəraitində ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin mənimsənilməsi; iqtisadi zonanın ixrac potensialının sürətli artımının aktivləşdirilməsi; Xarici kapitaldan istifadə etməklə xüsusi iqtisadi zonaların ərazisini əhatə edən ərazilərin ixrac potensialının iqtisadi artımının motivasiyası.

Qəbul edilmiş şərtlərin təşkili XİZ-i ölkənin iqtisadi inkişafının mühüm amilinə çevirir ki, bu da milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfat sistemində inteqrasiyasını sürətləndirir, həmçinin bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının inkişafına kömək edir.

Əslində, XİZ-lər iqtisadi artımın qütbləri kimi çıxış edir. Regional siyasətin və xarici iqtisadi əlaqələrin dövlət səviyyəsində idarə olunması üçün fəal vasitədir. ÖEB-nin yaradılmasının səbəbləri nələrdir?

XİZ-lər sənayeləşmiş ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığı stimullaşdırmaq və bununla da regional fərqləri aradan qaldırmaq üçün təşkil edilir.

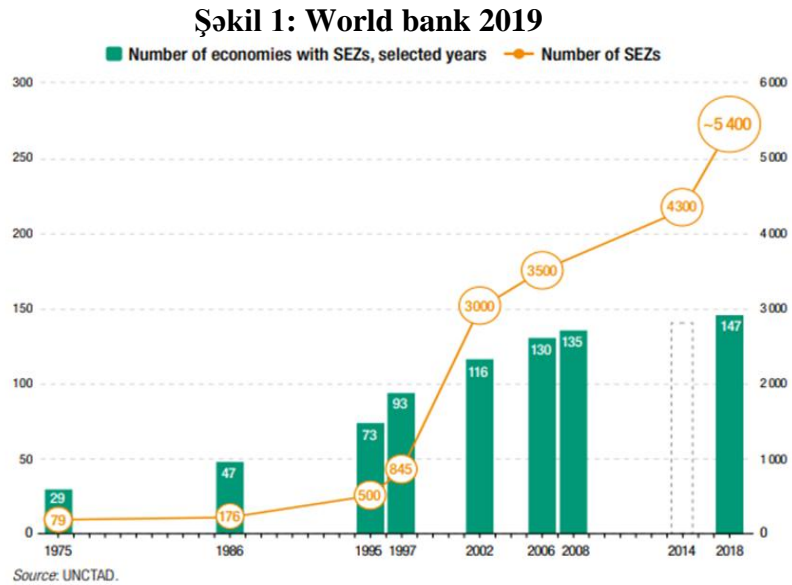
Bu bölgələrdəki müəssisələr maksimum mümkün endirimləri alırlar. XİZ sosial inkişafın, eləcə də ölkənin iqtisadi səviyyəsinin zəruri olduğu regionlarda regional siyasət alətidir. Xüsusi iqtisadi zonanın yaradılması üçün regionun seçməndə rayon əhalisinin gəlir səviyyəsi, işsizlik səviyyəsi kimi meyarlardan istifadə edilir. Sənayeləşmiş ölkələrdən fərqli olaraq, inkişaf etməkdə olan ölkələr sənayeləşmənin

yüksək səviyyəsinin təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirirlər: sənayenin modernləşdirilməsi, işçilərin ixtisaslarının artırılması, xarici kapitalın və yeni texnologiyaların cəlb edilməsi.

İlkin olaraq xüsusi iqtisadi zona xarici məhsulların rüsumsuz daşınması və idxalı üçün ölkənin gömrük ərazisindən ayrılmış zonaya birləşdirilən əsas liman və ya xüsusi ərazidir. Mənbələrə görə, bu tip özəl müəssisə ilk dəfə 1547-ci ildə İtaliyanın Henuaz körfəzindəki Livorno şəhərində yaradılmışdır. Xüsusi iqtisadi zona tipli azad limanın yaradılması ideyası burada yaranıb və həyata keçirilib. Uzun mübarizədən sonra tacirlər bölgədə vergisiz mal satmaq hüququ əldə etdilər. Azad liman statusu Genuya (1595), Venesiya (1661) və Marseldə (1669) yaradılmışdır. XVII əsrdə Triestdə (İtaliya) azad ticarət zonaları İbibenikdə (indiki Xorvatiya), 1704-cü ildə Cəbəllütariqdə, 1782-ci ildə Banqkokda tranzit ticarət zonaları yaranmışdır. Dövlətlərin bazar inhisarçılığı və proteksionist söyləri nəticəsində “azad zonalar” dəyişmiş, xüsusi iqtisadi zonalar formalaşmağa başlamışdır. öz torpaqlarında və çoxalmanın əsas rol oynadığı digər ticarət mərkəzlərində.

Dünya praktikasında XIX-in iki təşkil variantı nəzərdə tutulur. “Yuxarıdan” variant o deməkdir ki, zonanın təhsili mərkəzi hakimiyyət orqanlarının inisiyativü üzrə dövlət proqramı çərçivəsində baş verir (məsələn, Cənubi Koreyada olduğu kimi). “Aşağıdan” variant isə o deməkdir ki, XIX-in təşkili bazar özünütəşkili formasında həyata keçirilir (məsələn, Polşa). Daha dinamik ikinci variant, eləcə də qarışıq özəldövlət maliyyələşdirməsi ilə inkişaf edir. Xüsusi iqtisadi zonanın təsisi haqqında təkliflər xüsusi müvəkkil edilmiş dövlət federal və ya regional orqanlarına göndərilir ki, zonanın təsisi qərarı qəbul edildikdən sonra onun təşkilinin şərtlərinin formalaşması üzrə işlər daxil edilir. Təsisat zamanı, adətən, yerin seçimi, sosial və istehsal infrastrukturunun formalaşması, region iqtisadiyyatının sahə strukturu kimi meyarlara xüsusi diqqət yetirilir. Praktikanın göstərdiyi kimi, XIX-də quraşdırılmış güzəştlər sistemi kifayət qədər fərdirir və onun ərazisində reallaşdırılan proqramlarla sıx əlaqədardır. Dünya və yerli təsərrüfat təcrübəsinə əsasən ilkin XIX-in təşkili zamanı elan edilmiş məqsəd və məsələlər, demək olar ki, hər zaman faktiki inkişafın nəticələri ilə üst-üstə düşmür. Konkret ərazilər üçün zonaların tipinin

seçimi nəinki ümumi, hətta lokal amillərə də təsir edir. Beləliklə, ticarət, xarici ticarət zonaları üçün nəhəng nəqliyyat qovşağının olması zəruridir. Onlar, bir qayda olaraq dəniz limanları, dəmiryol birlikləri və hava limanlarına yaxın sahilyanı şəhərlərin ərazilərində yerləşdirilir. Bu şərtlər ticarət, bank və digər zonaların yerləşdirilməsi üçün arzuolunandır. Texnopark və texnopolis tipli zonaların yaradılması üçün elmi-texniki baza və kvalifikasiyalı işçi qüvvəsi lazımdır.

Mənbə: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32333> , 2019.

Dünya təcrübəsi (Yaponiya, ABŞ, Avropa, Asiya) göstərir ki, XIZ-ə aşağıdakı amillər fəaliyyətə təsir göstərir:

- siyasi sabitlik;
- investisiya təminatı;
- infrastrukturun keyfiyyəti;
- işçi qüvvəsinin ixtisası;
- inzibati strukturların sadələşdirilməsi.

Hamburq və Bremen qədim azad ticarət zonaları XIX əsrdə yaranmışdır. Sonralar Kilede, Kukshafen və başqa şəhərlərdə meydana çıxdı. Bu şəhərlərdə XIZ-lərin yaranması təsadüfi deyil. Hamburq Şimal dənizindən 100 km məsafədə yerləşən Elbe çayı üzərində nəhəng dəniz və çay limanıdır. Beynəlxalq hava limanı

və müxtəlif sənaye müəssisələri burada yerləşir. Hamburq XİZ-in idarə edilməsi digər zonaların idarəçiliyindən fərqlənir.

Azad ticarət zonasını idarə edən administrasiya gömrük funksiyalarını yerinə yetirir. Anbarların əksəriyyəti fərdi şəxslər və şirkətlər tərəfindən sərbəst idarə olunur, lakin yeni obyektlərin tikintisi zona rəhbərliyi ilə razılaşdırılmalıdır. Danimarkada 19-cu əsrin sonlarında Kopenhagen limanında azad ticarət zonası formalaşmışdır. Kopenhagen təkcə Danimarkanın paytaxtı deyil, həm də Malmöyə (İsveçrə) avtomobil və dəmir yolu bərələrinin gəldiyi nəhəng dəniz limanıdır.

Burada sənaye ixracı istiqaməti yüksək inkişaf etmişdir. Hazırda XİZ-in ərazisi 700 min kvadratmetrdir. XİZ səhmdar cəmiyyət vasitəsilə Kopenhagen Liman İdarəsi tərəfindən idarə olunur. Qeyd edək ki, XİZ-lərin fəaliyyətinə dövlət nəzarəti həyata keçirilir. Avstriyada: Linz, Qrats, Vyanada bir neçə XİZ var. Bunlardan ən qədimi Linzdədir. Bu, Avstriyanın şimalında nəhəng bir şəhərdir, Dunayda çay limanıdır, hava limanıdır, sənayesi inkişaf etmiş mühüm nəqliyyat qovşağıdır.

ABŞ-da 1970-ci illərin əvvəllərindən müasir elm və texnologiya parkları yaranıb gəlməyə başladı, lakin onların əhəmiyyətli artımı 80-ci illərdə müşahidə edildi. Elmi parklar nəhəng elmi institutların və ya universitetlərin yaxınlığında yüksək texnologiyalı müəssisələrin yerləşdiyi ərazilərdir. ABŞ-da elmi parkların inkişafının özəlliyi ondan ibarətdir ki, onlar əvvəllər bir sıra parklar olub.

İqtisadi, sosial, coğrafi və s. kimi amillərin uğurlu kombinasiyası əsasında kortəbii şəkildə formalaşmış. Santa Klara şəhəri yaxınlığında, Stehford Universitetinin yaxınlığında elm və texnologiya zonası - Silikon Vadisi yaradılıb. Bu, ABŞ-ın ən böyük elmi və texnoloji zonasıdır və dünya kompüter və kompüter istehsalının 20%-ni təşkil edir. Oxşar texnoparklar Fransa, İngiltərə və Almaniyada da var yaradılmışdır.

Yaponiyada elm və texnologiya mərkəzləri texnopolislər adlanır. Texnopolis dedikdə bir-biri ilə üzvi şəkildə əlaqəli yüksək texnologiyalı sənaye sahələri, elmi tədqiqat institutları, elmi və mühəndis kadrları hazırlayan universitetlər, müasir istehsal və sosial infrastruktura malik şəhər və ətraf ərazi nəzərdə tutulur. Texnopolislər:

Təşkilat proqramının aşağıdakı məqsədləri var: sənayenin mərkəzdən yenidən bölüşdürülməsi, yerli universitetlərin aktivləşdirilməsi, elmi işlərin sürətləndirilməsi, sənayenin elmə əsaslanan və enerjiyə qənaət edən texnologiyaların inkişafına yönəldilməsi, tətbiqi prosesinin sürətləndirilməsi və s. Bunlara nail olmaq üçün məqsədləri, müxtəlif kredit və vergi güzəştləri nəzərdə tutulmuşdur.

Amerika texnoparklarının və Yaponiya texnopolislərinin əsas nailiyyətlərindən biri də nəsildən gələn qabaqcıl texnologiyaların və yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin və sahibkarların, daimi tədqiqat, təhsil və kommertiya təşkilatlarının dəstəyi ilə lokallaşdırılmış elmi-istehsalat mühitinin yaradılmasıdır. Lakin tətbiq olunan sahələrin aşkar nailiyyətlərinə baxmayaraq, gözlənilən nəticəni vermir. Milli proqramın əsas məqsədlərindən birinin texnoparkların və texnopolislərin yaradılması olmasına baxmayaraq, nə ABŞ-da, nə də Yaponiyada ölkənin iqtisadi potensialının geridə qalmış regionlar hesabına yenidən bölüşdürülməsi həyata keçirilməyib. Bu o deməkdir ki, iri iqtisadi layihələrin nəticələrinin gözlənilməzliyi bir daha özünü büruzə verib.

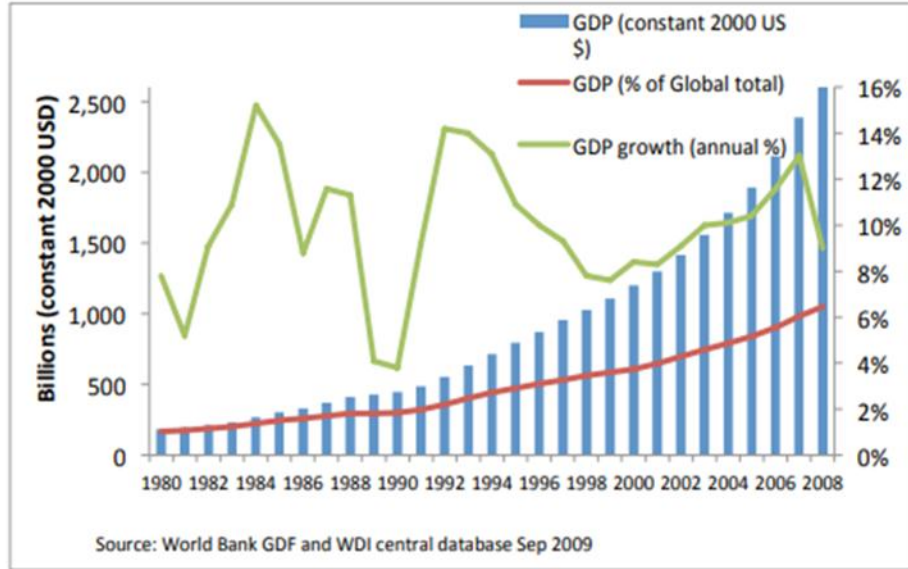
Çində XİZ-lər 70-80-ci illərdə yaradılmağa başladı. 10 ildən sonra Rusiyada da XİZ-lər yaradılmağa başladı və onların birgə fəaliyyətinin nəticələri əslinə qətiyyənlə uyğun gəlmirdi. Çində isə iqtisadi yenidənqurma illərində 128 müxtəlif növ dövlət XİZ yaradılıb və fəaliyyət göstərib. XİZ-lərin məzmunu və funksiyaları ilə bağlı müxtəlif suallar yaranır: bu, iqtisadi keçid mexanizmidir

Ölkəyə XİZ lazımdır mı? XİZ həqiqətən milli iqtisadiyyata nə verir, onun daha səmərəli olması üçün nə edilməlidir, XİZ-in perspektivləri necədir?

Çinin SEZ (Konqo və Makao istisna olmaqla) dünyadakı XİZ-dən daha böyükdür. Çinin iqtisadi həyatının praktikasında “azad iqtisadi zona” termini işlədilmir. Çin öz zonalarında xüsusi iqtisadi və inzibati siyasət formalarını tətbiq edir (Xüsusi İqtisadi Zonalar, Texno-İqtisadi İnkişaf Zonaları, Yeni Yüksək Texnologiyalı Sənaye Zonaları, Sərhəd İqtisadi Əməkdaşlıq Zonaları), ölkəni ümumi iqtisadi rejimdən azad etmir, sadəcə olaraq asanlaşdırır. o. Buna görə də Çin XİZ-i “xüsusi iqtisadi statuslu” zonalar kimi başa düşülməlidir. XİZ-in yaradılması

və fəaliyyət göstərdiyi illər ərzində Çin əhəmiyyətli uğurlar əldə edib və Çinin iqtisadi inkişafı islahatların həyata keçirilməsinə töhfə verib.

Şəkil 2: Çin ÜDM-si 1980-2008

Mənbə: <https://data.worldbank.org/>, 2009.

Hindistan Asiyanın nəhəng ölkəsidir və xüsusi iqtisadi zonaları uğurla həyata keçirən ölkələrdən biridir. Hindistanda yaradılan bu zonaların əsas məqsədi yüksək emal səviyyəsi ilə istehsalın stimullaşdırılması və eyni zamanda ixracın dəqiqləşdirilməsidir. Əvvəlcə rayonlardan heç bir nəticə əldə etmək mümkün olmadı. Bunun səbəbləri hökumətin güzəştləri üçün müddətin uzadılması, həddindən artıq nəzarət, qeyri-adekvat infrastruktur və Hindistanda maliyyə rejiminin qeyri-sabitliyidir. Bütün nəticələri təhlil etdikdən sonra 2000-ci ildə Hindistan hökuməti regional islahatlar apararaq müsbət nəticələrin əsasını qoydu. Yeni qanunun qəbulundan sonra azad iqtisadi zonalar dövlətin ərazisində xarici ərazilər kimi tanınıb, onlar yalnız ticarət üçün nəzərdə tutulub və dövlətin ərazisində mülayim iqtisadi siyasət həyata keçirilib. Bu ərazilərin öz qurumları, dövlət qurumları, daxili infrastrukturları var.

Digər ölkələrdən fərqli olaraq Hindistanın İUU-larında istehsal əməliyyatları şöbələr üzrə təşkil edilir və bu şöbələrdə aparılan əməliyyatlar xüsusi metodologiya ilə qeydə alınır. Bundan əlavə, hər bir seqmentdə bəzi əməliyyatların vayuta şəklində

toplanacağı güman edilir və keçmiş təcrübə əsasında bu əməliyyatların minimum məbləği müəyyən edilməyib.

2003-cü ildən Hindistanda XİZ-lərdə iqtisadi artım nəzərə çarpacaq dərəcədə artmağa başlamış və bir çox xarici investorlar bu sahəyə sərmayə qoymağa başlamışlar. Təkcə 2004-cü ildə 811 seqment və 8 xüsusi iqtisadi zona yaradılıb və burada 100 min işçi yaşayır ki, onların da 30 faizi qadınlardır. Təşviqlər Hindistanda XİZ-lərin inkişafının əsas səbəblərindən biridir və bunları aşağıdakı kimi göstərmək olar :

- Materialların, istehsal avadanlıqlarının, komponentlərin idxalı üçün idxal lisenziyasına ehtiyac yoxdur;
- Yerli istehsal üçün xammal, istehsal alətləri və ehtiyat hissələrinə vergi tutulmur;
- subpodratçılıq prinsipinə uyğun olaraq tam fəaliyyət azadlığı;
- İxrac üçün istehsal olunan məhsulların idxal siyasətinə uyğun olaraq gömrük rüsumları ödənilməklə daxili bazarda satışı;
- Regiondan kənarında sosial xərcləri ödəmək üçün sakinlərə dövlət kreditləri;
- ictimai xidmətlərin, nəqliyyat və infrastruktur elementlərinin inkişafı.

Xüsusi iqtisadi zonanın fəaliyyəti zamanı tətbiq edilən güzəştlər digər qanunlardan götürülə bilər. Hindistan iqtisadiyyatının bəlası sayılan regionlarda maliyyə sabitliyini təmin etmək üçün bir çox sənədlər qəbul edildi və bu sənədlərin nəticələri gecikmədən özünü göstərməyə başladı.

Xüsusi iqtisadi zonalar Hindistan qanunlarının əhatə dairəsi xaricində ixrac üçün istehsal olunan və gömrük ərazisindən kənarında istehsal olunan məhsullardır. Bu, rezidentlərə istədikləri zaman rüsumsuz idxalı maneəsiz həyata keçirməyə imkan verir və rayondaxili dövriyyənin sürətinin artırılmasına şərait yaradır. Bütün müəssisələrə zona daxilində istənilən fəaliyyətlə məşğul olmağa icazə verilir. Yalnız istehsal etdikləri məhsulların hamısı ixrac olunarsa, onlar vergiyə cəlb edilməyəcək. İxrac maraqlarını özgəninkiləşdirməmək üçün bu məhsulların İUU-dan göndərmə mərkəzlərinə daşınmasına heç bir müdaxilə və nəzarət yoxdur.

II FƏSİL. İŞGALDAN AZAD OLUNAN ƏRAZİLƏRİN İQTİSADİYYATININ BƏRPASI: BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏ VƏ YERLİ XÜSUSİYYƏTLƏR

2.1. Postkonflikt ərazilərin iqtisadi bərpası üzrə beynəlxalq təcrübə

Keçmişdən bu günə qədər dünya kifayət qədər müharibəyə şahid olmuşdur. İkinci dünya müharibəsində bu günə qədər bir çox dövlətlər arasında baş vermişdir. Və bunların hər birinin istər insanlar istərsədə dövlət üçün ciddi fəsatları olmuşdur. Münaqişədən sonrakı ölkələrin üzləşdiyi problemlər bir çox cəhətdən yoxsul, lakin inkişaf etməkdə olan ölkələrin üzləşdiyi problemlərdən daha ciddidir. Bunlara daxildir ciddi şəkildə zəifləmiş, məhv edilmiş dövlətçilik, insan və sosial kapital, təhrif edilmiş iqtisadi stimullar, geniş yayılmış yoxsulluq və kütləvi işsizlik. Bəziləri həmçinin öz resurslarını talayan cinayətkar şəbəkələrlə və hakimiyyətdən əl çəkməyə müqavimət göstərən keçmiş sərkərdələrlə mübarizə aparmalıdır. Bu şərtlər müharibədən əziyyət çəkən ölkələri şiddətli münaqişəyə çevrilmək riski ilə üz-üzə qoyur.

Şiddətli münaqişədən çıxan ölkələr əvvəlcə humanitar yardım, sonra isə iqtisadi bərpa üçün insan və maliyyə resurslarının səfərbər edilməsində həddindən artıq məhdudiyətlərlə üzləşirlər. Tez-tez yeni yaradılmış (əsasən keçid dövrü) hakimiyyət orqanlarının demək olar ki, hər hansı bir təcrübəsi yoxdur, eyni zamanda bir neçə əsas məsələ ilə məşğul olurlar.

Onlar sülh və təhlükəsizliyi təmin etməlidirlər. Keçmiş döyüşçülərin reinteqrasiyası və məcburi köçkünlərin (məcburi köçkünlərin) köçürülməsi və geri qayıdan qaçqınlar; əsas infrastrukturun və əsas dövlət qurumlarının bərpası; və özəl investorların inamını bərpa etmək lazımdır. Onlar həmçinin dövlət maliyyə rejimini canlandırmaqlı və mühüm milli aktivlər üzərində nəzarəti bərpa etməlidirlər.

Nəhayət, onlar münaqişənin təkrarlanma ehtimalını azaldan şərtləri, o cümlədən məşğulluq imkanlarının yaradılmasını, üfüqi bərabərsizliklərin həllini və kirayə axtarışını təşviq etməlidirlər.

Münaqişə resursları istehsaldan məhvə yönləndirir. Münaqişənin iqtisadi irsinə həmçinin kapitalın qaçması, aktivlərin məhv edilməsi və nəticədə iqtisadi məhsulun azalması daxildir. Bundan əlavə, konflikt vəziyyətlərində aktivlərin əldə edilməsi və resurslardan istifadənin təhrif edilmiş sistemi təhrif edilmiş təşviqlər sistemini və qanuni özəl sektor investisiyaları üçün olduqca səmərəsiz mühiti geridə qoyur. Xüsusilə müharibə əməliyyatları başa çatdıqda, kapitalın qaçması və investorların etibarını bərpa etmək çətin ola bilər. Kənd təsərrüfatı birjalarından tutmuş milli əmtəə və maliyyə birjalarına qədər bütün səviyyələrdə bazarlar ciddi şəkildə pozulacaq. Qanuni iqtisadi fəaliyyətin məhvinə paralel olaraq, qeyri-leqal iqtisadiyyatlar meydana çıxır, çox vaxt komandirləri zənginləşdirir və onların seçicilərini saxlayır. Şiddətli münaqişələrdən sonra qanuni iqtisadiyyatları dirçəltməyin çətinliyini nəzərə alsaq, bu paralel iqtisadiyyatlar daimi cəlbədidir.

Müharibədən sonrakı iqtisadi bərpa nə deməkdir? Sırf iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən bu, münaqişədən əvvəlki hasilat və məşğulluq səviyyələrinə qayıdış demək ola bilər.

Həqiqətən də, bir perspektiv bərpanı münaqişədən əvvəlki beş il ərzində adambaşına düşən ümumi daxili məhsulun (ÜDM) ən yüksək səviyyəsinə qayıtması kimi görür (Flores and Nooruddin, 2007). Bununla belə, zorakılığın başlanmasından əvvəlki dövrdə artım templəri çox aşağı, hətta mənfi idi. Bu hallarda ölkənin müharibədən əvvəlki ÜDM-in artım trayektoriyasına qayıtması arzuolunmazdır.

Beynəlxalq ictimaiyyət müxtəlif bərpa konsepsiyaları ilə işləyir. Məsələn, Dünya Bankı "cəmiyyətin sosial-iqtisadi çərçivəsinin yenidən qurulması" və "açıq idarəçilik və idarəetmə də daxil olmaqla, fəaliyyət göstərən dinc cəmiyyət üçün əlverişli şəraitin yenidən qurulması" kimi müəyyən etdiyi münaqişədən sonrakı yenidənqurma konsepsiyasını irəli sürür (World Bank, 2019).

Bacarıqların artırılmasını vurğulayan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı, qeyri-sabitlik və münaqişədən ölkənin "əsasən özünü təmin edən iqtisadi idarəetmə prosesinin bir hissəsi kimi iqtisadi siyasət qurmaq və həyata keçirmək qabiliyyətini bərpa etdiyi" "normal" inkişaf trayektoriyasına qayıtma prosesinə diqqət çəkir.

Ən azı, iqtisadi dirçəliş əsas təhlükəsizliyin yaradılmasını, qanunun aliliyinin bərpasını, ardıcıl makroiqtisadi çərçivəni, effektiv nəzarət və hesabatlılıq sistemini tələb edir.

Münaqişədən sonrakı ölkə daxili gəlirlərin səfərbər edilməsi və zədələnmiş sosial və insan kapitalı matrisini təmir etmək üçün əsasları yenidən qura bildiyi halda, onun davamlı bərpa yolunda olduğunu söyləmək olar.

Dünyanın aparıcı dövləti kimi hazırkı statusundan fərqli olaraq, Koreya cəmi iki nəsil əvvəl ən yoxsul ölkələrdən biri idi. 1945-ci ildə müstəqillik əldə etdikdən sonra Cənubi Koreya aşağıdakılardan əziyyət çəkdi: 1) itki bölünməsinə görə Şimal və Cənub arasında bir-birini tamamlayan iqtisadi əlaqələr; 2) Yapon texniki işçilərinin, idarəçinin və iş adamının məzuniyyəti və buna görə də ayrılması yapon iqtisadiyyatının; və 3) müstəqillik dövründə monetar inflyasiya nəticəsində yaranan hiperinflyasiyadan sonra ifrat xaos tərəfindən müstəqillik əldə edildikdən dərhal sonra başlayan iqtisadi cəhd ilk respublika, ölkənin hər yerini viran qoyan Koreya Müharibəsi (1950-53) səbəbindən uğursuzluqla başa çatdı. 1953-cü ildə, atəşkəs müqaviləsi imzalanarkən, iqtisadi yenidənqurma üçün başqa bir cəhdə baxmayaraq, yalnız 1960-cı ilə qədər yenidənqurma əlamətləri nəzərəcarpacaq şəkildə nümayiş olundu. Bununla belə, bəzi alimlərin yalnız şəkildə mülahizə edə bildiyi kimi, yanlış yola yönəltmək olmaz, çünki bu dövrə sonrakı dövrdə iqtisadi artımın təmin edilməsində həlledici rol oynayan hazırlıq dövrü kimi baxmaq lazım olduğunu söyləmək daha məqsədəuyğundur.

1. Xüsusi Mülkiyyət Sisteminin yaradılması.

Koreyanın böyüməsini xeyli asanlaşdıran bəzi əhəmiyyətli müddəalara respublikanın 1948-ci ildə elan edilmiş ilk Konstitusiyasında rast gəlmək olar. Xüsusilə, xüsusi mülkiyyət hüququnun bərqərar olmasını təsdiq edən müddəa təməli təmin edən elementlərə həlledici təsir göstərmişdir. kapitalın toplanması, əməyin səfərbər edilməsi və sonuncu, lakin ən vacib amil insan kapitalının gücləndirilməsi kimi bugünkü iqtisadiyyatın əsas istiqamətləridir. Belə bir təməl faktiki olaraq o zaman ABŞ hərbi hökuməti tərəfindən yaradılmışdı. Hərbi hökumət Koreyaya bazar iqtisadiyyatını tətbiq etməyə çalışırdı. Həm sağ, həm də sol siyasətçilərin ölkədə

yaponların qoyub getdikləri mülklərin hökumətə məxsus olması tələbinə baxmayaraq, onlar həmin əmlaka sərəncam verməklə özəlləşdirməyə qərar verdilər və bəzi özəl müəssisələrə sahiblik. Bundan əlavə, hökumət yuvalanmış torpaqları satışa çıxararaq və kənd təsərrüfatı siyasətində islahatlar apararaq xalqın razılığını qazandı.

Özəlləşdirmə hətta ABŞ hərbi hökumətindən sonra da davam etdi. Xüsusilə, mülkiyyətin ötürülməsi ən çox 1951-1953-cü illərdə baş verdi. Koreyanın ilk konstitusiyası iri şirkətlərin və mədənlərin ya milliləşdirilməli, ya da dövlət müəssisəsi olmasını şərtləndirmişdi.

Konstitusiyadan sonra hökumət 1951-ci ildə 50 müəssisəni milliləşdirdi; buna baxmayaraq, vətəndaşların xüsusi mülkiyyət hüququnu qorumaq üçün hökumətin məsuliyyəti də etiraf edilmiş və vurğulanmışdır.

İqtisadi yüksəlişə nail olmaq və iqtisadi yardımlardan səmərəli istifadə etmək

Prezident Syngman Rhee administrasiyası bir sıra inkişaf planları vasitəsilə iqtisadi yenidənqurmanı inkişaf etdirdi. 1949-cu ildə Beşillik Sənaye Reanimasiyası Planından başlayaraq və İqtisadiyyatın Bərpa Planı (1951), Kompleks Sağlamlıq Planı (1954), Beşillik İqtisadi Dirçəliş Planı (1954) ilə davam edən beş kompleks iqtisadi plan yaratmaqla müstəqil iqtisadi inkişafa can atdı. 1956) və Üçillik İqtisadi İnkişaf Planı (1960). Bu cür planlar bütün dünyada təkcə kommunist ölkələrində deyil, kapitalist ölkələrində də geniş şəkildə tətbiq olunurdu. Bu planlarla hökumət Planlaşdırma Şurasını (1948) yaratdı və onu İqtisadi Dirçəliş Şurasına (1955), daha sonra İqtisadiyyatın Planlaşdırma Şurasına (1961) çevirdi. İqtisadi yenidənqurma üçün bu planlar, ilk növbədə, sosial məsrəf kapitalının kütləvi artırılmasına, sement və polad sənayesi kimi əsas sənaye sahələrinin tikintisinə və ikinci dərəcəli sənaye istehsalının təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir.

Rhee Administrasiyasının böyük maliyyə yükü yaradan iqtisadi yenidənqurma planını həyata keçirməsinin ən mühüm səbəbi müstəqil iqtisadiyyat qurmaq idi. Lakin Administrasiyanın siyasət məqsədi birbaşa ABŞ-ın milli maraqlarına zidd idi. ABŞ Yaponiyayı iqtisadiyyat baxımından Şərqi Asiyanın mərkəzi oxu kimi formalaşdırmağa çalışdı və Cənubi Koreya və Tayvanın Yaponiya tərəfindən

istehsal olunan istehsal malları üçün bazar kimi xidmət edəcəyinə ümid edirdi. Müvafiq olaraq, ABŞ azad bazar islahatı, valyuta dəyərini sabitləşdirilməsi və Yaponiya ilə əməkdaşlığa çağırırdı. Bununla belə, Rhee Administrasiyası üçün ABŞ siyasəti bir vaxtlar İmperator Yaponiya tərəfindən həyata keçirilən Böyük Şərqi Asiya Birgə Rifah Sferasının müstəmləkəçiliyinin yeni forması və məşum dirçəlişi demək idi. Prezident Rhee Koreyanın coğrafi mövqeyindən strateji əhəmiyyət kəsb edərək ABŞ-ın cəhdindən çəkilməyə çalışdı və yenidənqurma planı vasitəsilə idxalı əvəz edən sənayeni təmin etdi.

Yardım mallarının təşkili məsələsində də iki ölkə arasında ziddiyyətli fikirlər sərgilənib. Yenidənqurma dövründə, Koreyanın böyük yardım alacağı bir vaxtda, ABŞ hökuməti Koreyanın maliyyə sabitliyinə nail olmaq və ictimai həyat tərzini yaxşılaşdırmaq üçün ilk növbədə istehlak mallarını idxal etməli olduğunu israr etdi, Koreya hökuməti isə əsas mallar kimi əsas mallar və xammal idxalında israr etdi. 1950-ci illərdə ABŞ hökumətinin əsas xarici yardım əməliyyatı olan Beynəlxalq Əməkdaşlıq İdarəsinə istinad etdikdə, ABŞ hökumətinin mövqeyinin siyasətdə daha yaxşı əks olunduğunu başa düşmək olar.

Bununla belə, yardıma ən azı iki aspektdə müsbət baxmaq lazımdır. Əvvəla, Cənubi Koreya azadlığa çıxdıqdan və ardıcıl müharibədən sonra çıxılmaz vəziyyətdə olan vətəndaşların həyatını təmin edəcək yardıma ciddi ehtiyac duyurdu. Yardımlar, Koreyanı geri ödəmə məsuliyyəti ilə yükləmədən, o zaman koreyalıların ən əsas ehtiyaclarını təmin etdi. Əgər belə olmasaydı və buna görə də Koreya yardımları yerli istehsal hesabına ödəməyə borclu olsaydı, 1960-1970-ci illərdə kapitalın toplanması çox çətin olardı. İkincisi, yardım hökumətə altı illik İnsan Resurslarının İnkişafı Planının insanlara universal ibtidai təhsillə təmin edilməsini nəzərdə tutan kompleks planını həyata keçirməyə imkan verdi, onsuz virtual universal ibtidai təhsilə nail olmaq mümkün olmayacaqdı.

1957-ci ildə təhsil. 1960-cı illərdə əmək tutumlu sənaye vasitəsilə iqtisadi artım mümkün idi, çünki 1950-ci illərdə ibtidai təhsil almış çoxlu gənc işçi qüvvəsi var idi. 1950-ci illərdə hökumət aşağı məzənnə siyasətini davam etdirdi, idxal fəaliyyətlərinə nəzarət etdi və eyni zamanda maliyyəyə müdaxilə və nəzarət etdi.

Bundan əlavə, hökumət mərkəzi bankın valyutaya nəzarətdə müstəqil rolunu əhəmiyyətli dərəcədə məhdudlaşdırdı. Bu cür müdaxilə iqtisadi fəaliyyətin imtiyazlı agentlərinin heç bir səy göstərmədən yalnız mövcud imtiyazları ilə fayda əldə edə bildiyi iqtisadi renta yaratdı. Kim (1999) iqtisadi rentanın miqyasını 1955-ci ildən 1960-cı ilə qədər ÜDM-in 16-19%-ə qədər qiymətləndirir, halbuki valyuta tənzimlənməsindən asılı olan renta 11-15%-ə qədər, vəsaitlərin tənzimlənməsindən asılı olan renta isə 1955-ci ildən 1960-cı ilə qədər 3-8%.

Əsas məsələ belə icarə haqqının məhsuldarlıqdan istifadə üçün olub-olmaması və nə dərəcədə olmasıdır. Choi (2005) məsələyə kifayət qədər müsbət münasibət bəsləyərək, iqtisadi rentanın bölüşdürülməsinin o dövrdə iqtisadi canlanmada stimullaşdırıcı rol oynadığını iddia etdi. Məsələn, Koreya Mühəribəsi zamanı pambıqçılıq sənayesinin kütləvi şəkildə məhv edilməsinə baxmayaraq, ümumi həcm 66%-ni təşkil edirdi, 1956-cı ildən sonra istehsal gücünün artıqlaması müharibədən sonra sürətli bərpa prosesi ilə nəticələndi. Lee həmçinin iddia edirdi ki, hökumət bəzi əxlaqi standartlara uyğun olaraq BMT Qüvvələrinin yardımları və kreditləri ilə təmin edilən kapitalın bölüşdürülməsində ardıcıl idi O, uğurun əsasən müstəmləkə dövründə Yaponiya universitetlərində təhsil almış, banklar kimi maliyyə institutlarında praktiki təcrübəyə malik korrupsioner dövlət məmurlarının və müstəqillikdən sonra ABŞ-da təhsil almış şəxslərin işinə borclu olduğunu iddia edir. Reallıqda 1953-1960-cı illər ərzində ÜDM illik 3,8% artım tempi göstərmişdir. Artım 1960-cı illərdəki artımın yalnız yarısı qədər sürətli olsa da, ölkənin müharibədən əvvəl və sonra dağılmış iqtisadiyyatını nəzərə alsaq, bunu durğunluq hesab etmək olmaz.

Nəhayət, 1957-ci ildə siyasət dəyişikliyi diqqəti çəkir. 1950-ci illərin ortalarından etibarən kommunisti geridə qoymağın ən təsirli vasitəsinin iqtisadi artımı asanlaşdırmaq olduğuna inam artıq geniş yayılmışdı. ABŞ hökuməti də eyni inancı bölüşdü və iqtisadi yardımı hərbi yardımdan ayıraraq, birincinin miqyasını genişləndirərkən, ikincinin miqyasını azaldı. Bundan əlavə, pulsuz yardımı ləğv etməklə yanaşı, inkişaf krediti fondunu təqdim etdi. Müvafiq olaraq, ABŞ-ın Koreyaya yardımı, yardımın pik həddə çatdığı 1957-ci ildən sonra kəskin şəkildə

azalmağa başladı. ABŞ həmçinin Koreyadan maliyyə sabitliyi planını (1957-1960) qəbul edərək kütləvi maliyyə kəsirini azaltmağı və inflyasiyaya nəzarət etməyi tələb etdi. Bu, Koreyaya valyutani tənzimləmək üçün lazımi texnika və üsulları öyrənmək üçün yeni və rəsmi yol açdı.

1961-ci ildə hakimiyyəti ələ keçirən Park Chung-Hee Administrasiyası ardıcıl olaraq Koreya iqtisadiyyatının sənayeləşməsinə və ixrac yönümlü iqtisadi inkişafı qorudu. Nəticə olaraq, Koreya sürətli inkişafı üçün zəmin yarada bildi. Tayvan, Sinqapur və Honq Konq o dövrdə oxşar iqtisadi inkişafa nail olmuş iqtisadiyyatlardan bəziləridir.. Bu fəsilə bu çərçivəyə əsaslanan Koreyanın iqtisadi artımının əsas amilləri və struktur dəyişiklikləri qısa şəkildə müzakirə ediləcək. sənayedə ixracın rolu və dəyişməsi həmçinin.

Koreyanın 1960-cı ildən sonra əldə etdiyi iqtisadi inkişafa çoxsaylı statistik məlumatlarda rast gəlmək olar. Koreyanın adambaşına düşən ÜDM-i 1970-ci ildən 2013-cü ilə qədər (2005-ci ildə) 18 dəfə artaraq 1298 ABŞ dollarından 23893 ABŞ dollarına yüksəldi. Bu, 1970-ci ildə ABŞ-ın yalnız 16%-dən 2013-cü ildə 52%-ə çatmışdır. İqtisadi artım həm də daha yaxşı həyat keyfiyyətinə səbəb olmuşdur və orta ömür uzunluğu 1960-cı illə müqayisədə 1,5 dəfə artaraq 2012-ci ildəki 52,4-dən 81-ə yüksəlmişdir. Ölüm nisbəti körpələr 1960-1965-ci illər ərzində hər min körpə üçün 70,0-dən 2013-cü ildə 3-ə düşmüşdür. Siyasi baxımdan Koreya cəmiyyəti avtoritarizmdən uzaqlaşır və demokratik sosial nizam yaratmağa başlayırdı. Cənubi Koreya, ümumilikdə, həm iqtisadi, həm də siyasi inkişafa nail olan nadir hal hesab olunurdu.

Dünyada Koreya qədər uzun müddət öz iqtisadi inkişafını qoruyub saxlayan bir çox ölkə yoxdur. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin əksəriyyəti qabaqcıl ölkələrə çata bilmədi. Onların iqtisadi artımı sürətlə artdı və sonra yavaşladı və ya onların iqtisadiyyatı ilə qabaqcıl ölkələrin iqtisadiyyatı arasındakı uçurum sadəcə olaraq genişləndi. Bununla belə, Şərqi Asiya ölkələri, o cümlədən Koreya qabaqcıl ölkələrlə gəlir fərqi azaldıb, gəlir bölgüsü münasib olub. (Eun Mee Kim, *Big Business, Strong State: Collusion and Conflict in South Korean Development, 1960–1990*) Şərqi Asiya ölkələrinin iqtisadi və sosial nailiyyətləri hətta möcüzə kimi

qeyd olunurdu. Hökumətlərin uğurunu mümkün edən rolunu ilə bağlı indiyə qədər iki əsas nəzəriyyə irəli sürülür.

Başlamaq üçün, bazara uyğun bir görünüş var. Yüksək artım tempinin hökumətin makroiqtisadiyyatı sabitləşdirməsi və insan kapitalı yaratması səbəbindən mümkün olduğunu iddia edir. Bununla belə, o, həmçinin seçilmiş sənayelərin dəstəklənməsindən ibarət dövlət müdaxiləsinin arzuolunan nəticələrlə nəticələnmədiyini, əksinə, resursların bölüşdürülməsini təhrif edərək artıma mənfi təsir göstərdiyini göstərir. Bu fikrə görə, Şərqi Asiya ölkələrinin hökumətlərinin ləyaqəti bazarın formalaşması və onun səmərəliliyidir.

İkincisi, inkişaf-dövlət baxışı var. O, iqtisadi inkişafın ilkin mərhələsində hökumətin müdaxiləsinin zəruriliyini müdafiə edir, çünki resursların səfərbər edilməsində, investisiyaların bölüşdürülməsində və texnologiyanın əldə edilməsində bazar uğursuzluğu riski yüksəkdir və buna görə də bu məsələnin düzəldilməsinə ehtiyac var. Şərqi Asiyada hökumətlərin müəyyən sənayeləri inkişaf etdirmək və bazar uğursuzluqlarını düzəltmək üçün qiymətləri süni şəkildə tənzimlədiyini iddia etməyə davam edir. Wade (1990) iddia edir ki, hətta bazara uyğun siyasətləri ilə tanınan Tayvan belə bazara geniş miqyasda müdaxilə etdi və böyük inkişafa nail ola bildi.

Koreya vəziyyətində, maliyyənin sıxışdırılması səbəbindən sənaye özünü təmin edə bilmədi.

Üstəlik, astronomik xərclər, biznes sektorunda yığılmış borclar və maliyyə sektorunun müflisləşməsi səbəbindən hökumətin heç vaxt chaebol və ya Koreya konqlomeratlarını iflasa uğratmayacağına dair geniş yayılmış “Uğursuzluq üçün çox böyük” nəzəriyyəsi. İqtisadi güc ağır və kimya sənayesinin inkişaf etdirilməsi prosesində və sənayenin yenidən qurulması yolu ilə Çaebolda cəmlənmişdir. İqtisadi artıma yönəlmiş fiskal siyasət yüksək səviyyədə inflyasiya verdi, demokratiyanın tərəqqisini və milli muxtar potensialın artımını ləngitdi. İstehsal sənayesinə yönəlmiş ixrac yönümlü inkişaf siyasəti Koreya iqtisadiyyatının əlavə dəyərində və məşğulluğunda ən böyük paya sahib olan xidmət sənayesinə qarşı ayrı-seçkiliyə məruz qalmış, nəticədə xidmət sənayesinin çox aşağı məhsuldarlığı olmuşdur.

1980-ci illərdə hökumət bazara müdaxiləsini azaldıb və xarici əlaqələrə özünü açmağa başladı. 1997-ci ildə baş verən valyuta böhranı bu tendensiyanı sürətləndirdi. Bəzi alimlər belə dəyişikliyi beynəlxalq təşkilatların və beynəlxalq siyasətə nəzarət edən bəzi qabaqcıl ölkələrin məcburiyyəti kimi qiymətləndirirlər. Bununla belə, daha çox ehtimal olunur ki, dəyişiklik Koreya iqtisadiyyatının miqyasının artması və bazarın müxtəlif sahələrinin, məsələn, məhsul, kapital və işçi qüvvəsinin intensiv inkişafı nəticəsində baş verib ki, bu da hökumətin nəzarətini tamamilə qeyri-mümkün edib. bazar. Valyuta böhranı bu prosesi yalnız asanlaşdırdı. (New York: Columbia University Press, 1991), s.45)

Artımın Yayılması və İnvestisiya.

Sürətli iqtisadi artım və sənaye strukturunun dəyişməsi daha çox kapitalın sürətli yığılmasından qaynaqlanır. 1970-ci illərin ortalarından indiyədək Koreya investisiya dərəcəsini 30-40%-ə qədər saxlamış, hətta 1991-ci ildə ən yüksək zirvəsində 40%-ə çatmışdır. Daxili investisiyalar əsasən daxili əmanətlər hesabına təmin edildiyi halda, cari hesab itkisi ortalarından -1960-1980-ci illərin ortaları da iqtisadiyyatın inkişafında mühüm rol oynamışdır. Krugman (1994) qeyd etdi ki, Şərqi Asiya ölkələrində iqtisadi artım məhsuldarlığın yaxşılaşdırılmasından daha çox kapitalın toplanması hesabına əldə edilmişdir. Buna görə də o, miqyasda azalan gəlirlər qanunu qüvvəyə minən kimi bu ölkələrin iqtisadi artımında yavaşlamanın olacağını proqnozlaşdırıb. Onun arqumenti böyük ölçüdə Young (1992, 1993 və 1995) tərəfindən dərc edilmiş bir sıra artım uçotu nəticələrindən asılıdır. Böyümə amilləri böyümənin uçotu vasitəsilə parçalandıqda və təhlil edildikdə, ümumi faktor məhsuldarlığının (TFP) iqtisadi artıma sərvət toplanmasının töhfəsi əhəmiyyətli dərəcədə böyükdür (Berkeley: University of California Press, 1974, s.169.) Hahn və Shin (2010) tərəfindən aparılan tədqiqatlar da oxşar nəticə çıxarır. Koreya timsalında, 1961-ci ildən 2004-cü ilə qədər hər bir məşğul olan adama düşən ÜDM orta hesabla 4,7% artmışdır. Bu artım tempinin 1,8%-i TFP-nin artması, 2,9%-i isə məşğul olan adama düşən kapitalın artması hesabına olmuşdur.

Qabaqcıl ölkələr üçün birincinin statistik göstəricisi 2,1%, ikincisi isə 1,1% təşkil edib. Başqa sözlə, TFP-nin Koreyanın 38% olan töhfəsi 52% olan qabaqcıl ölkələrinkindən daha az olmuşdur.

Dövlər üzrə təhsil siyasətinin dövlətin inkişaf məqsədlərinə uyğunluğu Koreyada təhsil və iqtisadi artım arasındakı fərqli əlaqəni kəskin şəkildə əks etdirir.

Koreya Müharibəsi başa çatdıqdan sonra hökumət 1954-cü ildə universal ibtidai təhsilə yönəlmiş altı illik İnsan Resurslarının İnkişafı Planını həyata keçirdi. 1958-ci ildə Təhsil Vergisi Aktı qüvvəyə mindiyi üçün təhsilə daha çox investisiya qoyuldu və sonradan hökumətin təhsil büdcəsinin payı 1954-cü ildəki 4,2%-dən 1959-cu ildə 14,9%-ə yüksəldi.

Sərt iqtisadi şəraitə baxmayaraq, ibtidai təhsilin universallaşdırılması səyi gənc fəhlələrin savadsızlıq səviyyəsini effektiv şəkildə azaltdı və bu, iqtisadi inkişafın əsas mühərriki kimi əmək tutumlu sənayelərin yaradılmasında hərəkətverici qüvvə oldu. 1960-cı ildə təhsilin əsas məqsədi fəhlələrə yüngül sənaye və əmək tutumlu sənayelərdə işləmək üçün əsas təhsil vermək idi. Buna görə də, o zaman Cənubi Koreyada təhsilin mərkəz nöqtəsi praktiklik, anti-kommunizm və qanun və qaydanın qurulması idi (Bae, 2007). Əmək tutumlu iqtisadiyyatın hərəkətverici qüvvəsi kimi sənaye iqtisadiyyatımızın müqayisəli üstünlüyü baxımından ardıcıl siyasət kimi qiymətləndirilir (See Michael J. Seth, 2002), s.78-79).

İbtidai təhsilin universallaşdırılması və əmək tutumlu sənayelərlə iqtisadi artımın başlanması Koreya iqtisadiyyatının “inklüziv” artımına töhfə verdi . 1965-ci ildən 1990-cı ilə qədər Cənubi Koreyanın Cini əmsalı ən aşağılardan biri idi, adambaşına düşən ÜDM-in artım tempi isə inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında ən yüksək səviyyədə idi.

Resursların yenidən bölüşdürülməsinin müzakirəsi zamanı yaranan sual faktiki olaraq belə yenidən bölüşdürülməyə kömək edən amilin tapılması məsələsinə aiddir. Başlamaq üçün hökuməti mümkün amillərdən biri hesab etmək olar. Əvvəllər izah edildiyi kimi, hökumət həm bilərəkdən, həm də bilməyərəkdən yenidən bölüşdürülən resurslara təsir göstərə bilər. Lakin hökumət tək amil ola bilməz.

Prosesdə başqa hansı amillərin iştirak edəcəyi düşünülür? Demək olar ki, yüksək məhsuldarlıqlı sektorda yüksək gəlir həm işçi qüvvəsini, həm də kapitalı cəlb edir. Bununla belə, bazarın miqyası məhduddursa, resursların hərəkəti qaçılmaz olaraq məhdudlaşdırıla bilər, çünki mənfəətin yaradılmasında müəyyən bir məhdudiyyət var və buna görə də bu, yalnız məhdud səviyyədə edilə bilər. Bu səbəbdən beynəlxalq ticarətin əhəmiyyəti vurğulanır. Beynəlxalq ticarət daxili bazarın sərhədlərini aşmağa kömək edir və bir ölkənin sektoru daxilində müqayisəli üstünlüklər sektorunun ixtisaslaşması imkanlarını artırır. Əgər Cənubi Koreya xaricdə yeni bazarlar əldə etməsəydi, sənayeləşmənin belə nisbətən yüksək səviyyəsinə nail olmaq mümkün olmazdı.

1960-cı illərdən Cənubi Koreyanın iqtisadiyyatı sürətli inkişaf nümayiş etdirdi. İqtisadi inkişafına daha çox sənaye rəhbərlik edirdi, əlavə dəyər 1960-cı illərdə illik orta hesabla 17%, 1970-ci illərdə isə 16% artmışdır. Nəticədə, 1971-ci ildən 1980-ci ilə qədər istehsalın ümumi əlavə dəyərdə payı orta hesabla 28% təşkil etmişdir, 1953-cü ildən 1960-cı ilə qədər orta hesabla 12%-dən əhəmiyyətli artım. İstehsal sənayesində işçilər sürətlə artdı və ümumi məşğulluğun böyük hissəsini təşkil etdi.

İstehsal sənayesində ağır kimya sənayesinin əhəmiyyəti daha çox ağırlaşdı, yüngül sənayenin çəkisi isə azaldı. Bu fenomen ilə xidmət sənaye də ardıcıl olaraq inkişaf etmişdir. Kənd təsərrüfatı sektorunda əlavə dəyər durmadan artdığı halda, zaman keçdikcə sənaye əhəmiyyətini tədricən itirdi.

Oxşar dəyişiklik ixrac məhsulunun strukturunda da müşahidə olunur. 1970-ci illərdə ilkin sənaye məhsulları ümumi ixrac məhsulunun 17%-ni, yüngül sənayenin 70%-ni, ağır kimya sənayesinin isə 13%-ni təşkil edirdi. Lakin 2008-ci ildə bu nisbət müvafiq olaraq 2%, 6%, 92%-ə dəyişib və buna görə də ixracın ən böyük hissəsini ağır kimya sənayesi təşkil edib. İlk 10 ixrac məhsulu da zamanla sürətlə dəyişdi. Son altmış ildə Cənubi Koreya həm sürətli iqtisadi artıma, həm də sənayeləşməyə nail olub.

Onun sənaye sektorunun əlavə dəyəri (istehsal, tikinti, kapital, elektrik enerjisi və qaz biznesi) 1950-ci illərdəki ümumi əlavə dəyərin 17%-dən 1980-ci illərdə 38%-ə qədər iki dəfədən çox artmışdır; bu müddətdən sonra dar diapazonda dalğalanır.

Xidmət sektorunun əlavə dəyəri ardıcıl olaraq 1950-ci illərdəki 41%-dən 21-ci əsrdə 60%-ə qədər artmışdır. Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq da daxil olmaqla, onun əsas sənayesinin əlavə dəyəri kəskin şəkildə 42%-dən 3%-ə düşüb. Sənayeləşmə ilə dünya bazarına inteqrasiya da sürətlə inkişaf etdi, nəticədə ticarət ÜDM-in 1950-ci illərdə cəmi 10%-dən 2000-ci illərdə 80-100%-ni təşkil etdi.

Koreya iqtisadiyyatı bu səviyyəyə yüksələ bildi, çünki o, beynəlxalq səviyyədə miqyaslı iqtisadiyyata nail oldu, müqayisəli üstünlükləri ardıcıl olaraq araşdırıb istifadə etdi və insan resurslarını və kapitalı böyük çevikliklə daha məhsuldar sektora yenidən bölüşdü. Əgər dünya bazarı olmasaydı, Koreyanın iqtisadiyyatı tamam başqa formada olardı və məhsuldarlığı çox aşağı səviyyədə qalardı.

Hökumətin iqtisadiyyata intensiv müdaxiləsinin inkişaf strategiyası ağır kimya sənayesinə həddən artıq sərmayə qoyuluşu, maliyyə sənayesində iqtisadi gücün mərkəzləşdirilməsi, qiymət narahatlığı və işçi qüvvəsinin sıxışdırılması kimi bir çox yan təsirlərlə nəticələndi.

Üstəlik, hökumətin müəssisənin uğursuzluğa düşər olmasına imkan verməyəcəyinə dair gözləntilər, bu da risklərin bölüşdürülməsi orqanının yaradılması demək idi, şirkətlərin mənəvi təhlükəsini geniş şəkildə artırdı. Problem hətta 1980-ci illərdə də əsaslı şəkildə həll olunmadı və nəhayət, 20-ci əsrin sonunda iqtisadi böhrana səbəb oldu.

SEOUL, 4 yanvar (Yonhap) -- Cənubi Koreyanın azad iqtisadi zonalarına (FEZ) vəd edilmiş birbaşa xarici investisiyalar 2021-ci ildə bio və digər yeni sənaye sektorlarına xaricdən investisiyalar hesabına 42,8 faiz artıb.

Ticarət, Sənaye və Energetika Nazirliyinin tərtib etdiyi məlumatlara görə, ölkənin doqquz AİZ keçən il 1,31 milyard ABŞ dolları dəyərində XBİ öhdəliyi alıb ki, bu da bir il əvvəlki 910 milyon dollardan çoxdur.

Bu, son üç ildə ilk dəfədir ki, bu rəqəm illik artımı qeyd edir.

Məlumatlar göstərir ki, keçən il Cənubi Koreyaya faktiki olaraq yatırılan birbaşa xarici investisiyaların həcmi bir il əvvəlki ilə müqayisədə iki dəfədən çox artaraq 840 milyon dollara çatıb.

Ölkə 2003-cü ildən bəri ölkə daxilində doqquz AİZ təyin etdi, o cümlədən qərbdəki İncheon şəhəri və cənub-şərqdəki Busan liman şəhəri xarici şirkətlər üçün vergi güzəştləri və yüngülləşdirilmiş qaydalar təklif edərək.

Azad iqtisadi zonalardakı XBI-nin məcmu məbləği keçən il 20 milyard dollar həddini ötüb.

Seqmentlər üzrə əczaçılıq və metal sahələri də daxil olmaqla istehsal sektoruna investisiyalar illik müqayisədə 19,2 faiz artaraq 520 milyon dollara, logistika və tədqiqat və inkişaf kimi xidmət seqmentində isə məbləğ 64,7 faiz artaraq 780 milyon dollara çatıb.

Nazirlik bildirib ki, yeni nəsil texnologiyalarla əlaqəli inkişaf etməkdə olan sahələr ümumi sənaye sahələrinin yarıdan çoxunu təşkil edir.

Investorlara görə, keçən il azad iqtisadi zonalardakı ümumi XBI öhdəliklərinin 40,8 faizi Avropa İttifaqının payına düşüb, üçüncü yerdə 31,6 faizlə Çin və Çin dilli ölkələr, 10,6 faizlə Şimali Amerika və 10 faizlə Filippin gəlir.

Cənubi Koreyanın ən böyük və ilk AİZ olan İncheon AİZ 710 milyon dollar BXİ əldə edib, ardınca 290 milyon dollarla cənub bölgəsindəki Busan-Jinhae zonası, 100 milyon dollarla Şərq Sahili AİZ və paytaxt ərazisində Gyeonggi Zonası gəlir. 90 milyon dollarla, məlumatlar göstərdi.

Nazirlikdən verilən məlumata görə, xüsusilə keçən il xarici investorlar İnchonun Sonqdo şəhərində biofarmasevtika istehsalı bazası üçün investisiyalarını genişləndiriblər. Ölkənin biotexnoloji klasteri onlarla böyük yerli və qlobal bio və səhiyyə firmalarının sərmayə qoyduğu Sonqdoda yerləşir.

"Hökumət yeni nəsil texnologiya və bilik tutumlu xidmət sənayelərinə daha çox investisiya cəlb etməyə çalışır", - nazirlik bildirib. "Daha əlverişli biznes şəraiti yaratmaq üçün hər bir zona üçün xüsusi tədbirlər görməyə davam edəcəyik."

Bir sözlə, Almaniya inanılmaz dərəcədə qaranlıq gələcəklə üzləşmiş xaraba bir dövlət idi. Lakin 1989-cu ildə Berlin Divarı yıxılanda və Almaniya yenidən birləşəndə bu, dünyanın əksər ölkələrində həsəd aparmışdı. (Britannica. "Germany." Accessed April 18, 2020). Almaniya ümumi gəlir baxımından yalnız Yaponiya və ABŞ-1 geridə qoyaraq dünyada üçüncü ən böyük iqtisadiyyata malik idi. Çoxlarının

Almaniyanın yenidən doğulmasının iqtisadi möcüzə olduğunu niyə elan etməsi başa düşüləndir. Bəs Almaniya belə bir uğura necə nail oldu?

Alman iqtisadi möcüzəsi İkinci Dünya Müharibəsinin dağılmasından sonra Almaniyanın qlobal iqtisadi güc kimi yenidən doğulmasına istinad edir (The Library of Economics and Liberty.org. "German Economic Miracle." Accessed April 18, 2020.)

Alman iqtisadçısı Valter Eucken azad bazar kapitalizmini təşviq edən və sosial siyasətlərin yaradılmasında hökumətin iştirakına imkan verən bir konsepsiya olan "sosial bazar iqtisadiyyatı" nın inkişafı ilə tanınır.

İqtisadiyyat üzrə federal nazir Lüdviq Erhard Almaniyanın sosial bazar iqtisadiyyatını uğurla təbliğ etdikdən sonra "Alman iqtisadi möcüzəsinin atası" kimi tanındı.

Rəqəmlər qarışıqlıq içində olan bir xalqın hekayəsindən bəhs edir. Sənaye istehsalı üçdə bir azalıb. Ölkənin mənzil fondu 20% azalıb. Ərzaq istehsalı müharibə başlamazdan əvvəlki səviyyənin yarısı qədər idi.

Müharibə zamanı Hitler mülki əhalisini gündə 2000 kaloridən çox olmayan qida rasionu ilə məhdudlaşdırmışdı. Müharibədən sonra Müttəfiqlər bu qida rasionu siyasətini davam etdirdilər və əhalini gündə 1000-1500 kalori ilə məhdudlaşdırdılar. Digər mal və xidmətlər üzrə qiymətlərə nəzarət qıtlığa və böyük qara bazara səbəb oldu. Almaniyanın pul vahidi reyxsmark tamamilə dəyərsizləşdi və onun əhalisinin mal və xidmətlər üçün barterə müraciət etməsini tələb etdi. Ölkə dörd millət tərəfindən işğal edildi və tezliklə yarıya bölünəcəkdi. Şərqi yarısovet siyasətinin güclü təsiri altında olan Dəmir Pərdənin bir hissəsi olan sosialist dövlətə çevrildi. Qərbi yarısovet demokratiyaya çevrildi. Və ortada ikiye bölünmüş, nəhayət Berlin Divarı kimi tanınan yerlə ayrılan Berlinin keçmiş paytaxtı oldu.

Almaniyanın heyranizdirçəlişində bəlkə də ən mühüm şəxs Walter Eucken idi. Ədəbiyyat üzrə Noble Mükafatı laureatının oğlu olan Eucken Bonn Universitetində iqtisadiyyat üzrə təhsil alıb. Birinci Dünya Müharibəsindən sonra Eucken alma materində dərslər deməyə başladı. Nəhayət, o, beynəlxalq aləmdə tanınacağı Frayburq Universitetinə keçdi.

Eukken Almaniya Hitlərə qarşı olanların fikirlərini ifadə edə bildiyi nadir yerlərdən birinə çevrilən məktəbdə öz ardıcılıqları qazandı. Ancaq daha da əhəmiyyətli, Frayburq məktəbi, ordoliberalizm və ya "sosial azad bazar" kimi tanınan iqtisadi nəzəriyyələrini inkişaf etdirməyə başladığı yerdir.

Eukkenin ideyaları azad bazar kapitalizminin düşərgəsində möhkəm kök salmaqla yanaşı, bu sistemin mümkün qədər çox insan üçün işləməsini təmin etmək üçün hökumətin roluna imkan verirdi. inhisarların formalaşmasından. Bundan əlavə, böyük sosial rifah sistemi özlərini mübarizə aparan insanlar üçün təhlükəsizlik şəbəkəsi rolunu oynayacaq.

O, həmçinin Milton Fridmanın şöhrət qazandırdığı eyni fikirləri bir çox cəhətdən əks etdirərək qiymətləri sabit saxlamaq üçün pul siyasətindən istifadə etməyə diqqət yetirən hökumətdən müstəqil güclü mərkəzi bankın olmasını dəstəklədi.

Eukkenin təklif etdiyi iqtisadi sistem növü bu gün tamamilə normal səslənə bilər, lakin o vaxt olduqca radikal görünürdü. Eukkenin fəlsəfəsini onun yaratdığı dövrdə nəzərə almaq lazımdır.

Bütün dünyanı bürüyən Böyük Depressiya Almaniya xüsusilə ağır zərbə vurdu. Hiperinflasiya iqtisadiyyatı mahiyyət etibarilə məhv etdi və Hitlerin yüksəlişinə səbəb oldu. Bir çox insanlar sosializmin dünyanı süpürəcək iqtisadi nəzəriyyə olduğunu düşünürdülər. Müharibədən qısa müddət sonra Almaniyanın indi Amerika və Müttəfiq qüvvələrin nəzarətində olan qərbi yarısı, iqtisadi tərəqqinin hansı yolu tutacağına qərar vermək.

Qərbi Almaniya hələ körpəlikdə olduğu üçün yeni dövlətin maliyyə siyasətinin istiqaməti ilə bağlı ciddi müzakirələr başladı. Lakin Eukkenin himayədarı olan Lüdviq Erhard ("Alman iqtisadi möcüzəsinin atası" kimi tanındı) hələ Almaniya faktiki nəzarətdə olan Amerika qüvvələrinin yanında nüfuz qazanmağa başlamışdı.

Biznes məktəbində oxuyan I Dünya Müharibəsi veteranı Erhard restoran sənayesinin iqtisadiyyatına diqqət yetirən bir təşkilatda tədqiqatçı kimi çalışmış, əsasən radarlardan uzaq bir şəxs idi. Lakin 1944-cü ildə Nasist Partiyası hələ də Almaniya üzərində möhkəm nəzarətdə olan Erhard cəsarətlə Almaniyanın maliyyə

vəziyyətini müzakirə edən bir esse yazdı və orada nasistlərin müharibəni uduzduğunu güman edirdi.

Onun işi nəhayət, tezliklə onu axtaran ABŞ kəşfiyyat qüvvələrinə çatdı. Almaniya təslim olduğdan sonra o, Bavariyanın maliyyə naziri vəzifəsinə təyin edildi və daha sonra nərdivanla yuxarı qalxaraq, iqtisadi şuranın direktoru oldu. Almaniyanın hələ də işğal altında olan qərb yarısı.

Yeni alman pul vahidi:

Siyasi təsir əldə etdikdən sonra Erhard Qərbi Almaniyanın iqtisadiyyatını həyata qaytarmaq üçün çoxşaxəli səylər göstərməyə başladı. Birincisi, o, keçmişin dəyərsiz qalığını əvəz etmək üçün müttəfiqlər tərəfindən buraxılmış yeni valyutanın formalaşdırılmasında böyük rol oynamışdır. Alman fərdlərinin və şirkətlərinin saxladığı cüzi sərvət bundan əlavə, xərcləri və investisiyaları stimullaşdırmaq üçün böyük vergi endirimləri də tətbiq edilmişdir.

Valyuta 21 iyun 1948-ci ildə tədaviylə buraxılmalı idi. Son dərəcə mübahisəli bir addımla Erhard eyni gündə qiymətə nəzarəti ləğv etmək qərarına gəldi. Erhard bu qərarına görə demək olar ki, hamı tərəfindən tənqid olundu. Almaniyanın işğal olunmuş qərb yarısına nəzarət edən komandir olan ABŞ generalı Lusius Kley. Kley Erharda dedi ki, müşavirləri ona almanların kəskin yeni siyasətinin dəhşətli səhv olacağını bildiriblər. Məşhur Erhard belə cavab verdi: "Onlara qulaq asma, general. Məsləhətçilərim də mənə eyni şeyi deyirlər."

Ancaq diqqətə layiq haldır ki, Erhard hamının səhv etdiyini sübut etdi.

Demək olar ki, bir gecədə Qərbi Almaniya canlandı. İnsanlar yeni valyutanın dəyərli olduğunu başa düşdükdən sonra mağazalar dərhal mallarla doldu. Barter tez bir zamanda dayandırıldı; qara bazar bitdi. Ticarət bazarı tutduqca və insanlar bir daha işləməyə həvəsləndikcə, Qərbi Almaniyanın məşhur çalışqanlıq hissi də geri döndü.

1948-ci ilin may ayında almanlar həftədə təqribən 9,5 saat işdən yayındılar, vaxtlarını yemək və digər ehtiyacları axtarmağa sərf etdilər. Lakin oktyabr ayında, yeni valyutanın dövriyyəyə buraxılmasından və qiymətlərə nəzarətin götürülməsindən bir neçə həftə sonra bu rəqəm həftədə 4,2 saata qədər azaldı. İyun

ayında ölkənin sənaye istehsalı 1936-cı ildəki səviyyəsinin təxminən yarısı idi. İlin sonuna qədər bu, 80%-ə yaxın idi.

Marşal planı.

Almaniyanın yenidən doğulmasına daha çox Marşal Planı kimi tanınan Avropa Bərpa Proqramı da əlavə edildi. ABŞ Dövlət Katibi Corc Marşall tərəfindən hazırlanmış bu akt, Birləşmiş Ştatların İkinci Dünya Müharibəsindən təsirlənən Avropa dövlətlərinə 15 milyard dollardan çox (2020-ci il qiymətləri ilə təxminən 173 milyard dollar) verdiyini və bu pulun böyük hissəsinin Almaniya getdiyini göstərdi.

Bununla belə, Marşal Planının uğuru iqtisadiyyat tarixçiləri tərəfindən müzakirə edilmişdir. Bəziləri Marşal Planından gələn yardımın bu müddət ərzində Almaniyanın milli gəlirinə 5%-dən az töhfə verdiyini təxmin etmişlər.

Qərbi Almaniyanın böyüməsi illər ərzində davam etdi. 1958-ci ilə qədər onun sənaye istehsalı cəmi bir on il əvvəlkindən dörd dəfə çox idi.

Bu müddət ərzində Almaniya soyuq müharibənin ortasında qaldı. Qərbi Almaniya Amerikanın güclü müttəfiqi idi və hökumətin azad bazara nəzarət etməkdə böyük rolu olsa da, əsasən kapitalist idi. Şərqi Almaniya Sovet İttifaqı ilə sıx əlaqədə idi və kommunist idi. Yan-yana bu iki xalq dünyanın iki əsas iqtisadi sistemini müqayisə etmək üçün mükəmməl bir yol təklif edirdi.

Təəccüblüdür ki, müqayisə etmək üçün çox şey yox idi. Qərbi Almaniya çiçəklənərkən, Şərqi Almaniya geridə qaldı. İqtisadiyyatın çətinliyi və siyasi azadlıqların olmaması səbəbindən Şərqi Almaniyanın sakinləri tezliklə etiraz aksiyası keçirdilər və səyahətləri məhdudlaşdıran qanunlara baxmayaraq, kütləvi şəkildə ölkəni tərk etməyə çalışdılar. 9 noyabr 1989-cu ildə Şərqi Almaniya rejimi öz ölkəsinin üzvlərinə onilliklər ərzində ilk dəfə olaraq birbaşa qərbə səyahət etməyə icazə verdi. Bu, Şərqi Almaniyanın demək olar ki, dərhal dağılmasına gətirib çıxardı. Və tezliklə iki xalq yenidən birləşəcəkdi.

Ancaq iki tərəfin bərabər olması üçün çox vaxt lazımdır. Yenidən birləşmə başlayanda ölkənin şərq hissələri qərb yarısının adambaşına düşən ümumi daxili məhsulunun cəmi 30%-nə malik idi. Lakin 1948-ci ildə bunların heç biri ağılasığmaz

deyildi. Və əgər Walter Eucken və Lüdviq Erhard olmasaydı, alman iqtisadi möcüzəsi heç vaxt baş verməzdi.

Qərbi Almaniya iqtisadiyyatına təsir elektrik idi. Wallich yazırdı: “Ölkənin ruhu bir gecədə dəyişdi. Əbədi yemək axtarışında küçələrdə dolaşan boz, ac, ölü görünüşlü fiqurlar canlandı”.

İyunun 21-i bazar ertəsi dükənlər mallarla dolu idi, çünki insanlar onları satdıqları pulun köhnə puldan qat-qat dəyərli olacağını başa düşdülər. Walter Heller yazırdı ki, islahatlar “tez bir zamanda pulu üstünlük verilən mübadilə vasitəsi kimi və monetar stimulları iqtisadi fəaliyyətin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi bərpa etdi”

Qabaqcıllıq da kəskin şəkildə azaldı. 1948-ci ilin may ayında fəhlələr həftədə orta hesabla 9,5 saat iş yerlərindən uzaq qaldılar, buna qismən işlədikləri pulun çox dəyməz olması və qismən də yemək axtardıkları və ya yemək üçün mübadilə etdiklərinə görə qaldılar. Oktyabr ayına qədər orta məzuniyyət həftədə 4,2 saata qədər azaldı. 1948-ci ilin iyununda sənaye istehsalının iki zonalı indeksi 1936-cı il səviyyəsinin cəmi 51 faizini təşkil edirdi; dekabr ayına qədər indeks yüzdə 78-ə yüksəldi. Başqa sözlə, sənaye istehsalı 50 faizdən çox artmışdı.

1948-ci ildən sonra məhsul istehsalı sıçrayışlarla artmağa davam etdi. 1958-ci ilə qədər sənaye istehsalı valyuta islahatından əvvəlki 1948-ci ilin altı ayı ərzində illik nisbətindən dörd dəfə çox idi. Adambaşına düşən sənaye istehsalı üç dəfədən çox idi. Şərqi Almaniyanın kommunist iqtisadiyyatı isə əksinə, durğunlaşdı.

Erhardın ideyaları işlədiyi üçün yeni Almaniya Federativ Respublikasının ilk kansleri Konrad Adenauer onu Almaniyanın ilk iqtisadi işlər naziri təyin etdi. O, özü kansler olana qədər 1963-cü ilə qədər bu vəzifəni tutdu, 1966-cı ilə qədər bu vəzifəni tutdu.

Bu hesabda Marşal Planından bəhs edilməyib. Qərbi Almaniyanın dirçəlişini əsasən bununla əlaqələndirmək olmazmı? Cavab xeyrdir. Səbəb sadədir: Marşal planının Qərbi Almaniyaya yardımını o qədər də böyük deyildi. Marşal Planı və digər yardım proqramlarından əldə edilən məcmu yardım 1954-cü ilin oktyabr ayına qədər cəmi 2 milyard dollar təşkil etdi. Hətta yardımın ən yüksək həddə çatdığı 1948 və 1949-cu illərdə Marşal Planının yardımını Almaniyanın milli gəlirinin 5 faizindən də

az idi. Əhəmiyyətli Marşal Planı yardımını alan digər ölkələr Almaniyadan daha aşağı artım nümayiş etdirdilər.

Üstəlik, Qərbi Almaniya yardım alarkən, 1 milyard dollardan çox təzminat və restitusiya ödənişləri də həyata keçirirdi. Nəhayət, və ən əsası, Müttəfiqlər Almaniyayı işğal etmək xərclərinə görə almanlardan hər il 7,2 milyard DM (2,4 milyard dollar) aldılar. (Əlbəttə, bu işğal xərcləri həm də Almaniyanın öz müdafiəsini ödəməyə ehtiyac duymaması anlamına gəlirdi.) Üstəlik, iqtisadçı Tayler Kouenin qeyd etdiyi kimi, Belçika müharibədən ən tez sağaldı və digər müharibələrlə müqayisədə azad bazarlara daha çox arxalandı. parçalanmış Avropa ölkələri etdi və Belçikanın bərpası Marşal Planından əvvəl idi.

Bir çox müşahidəçiyə möcüzə kimi görünən şey əslində belə bir şey deyildi. Lüdviq Erhard və Frayburq məktəbinin digər üzvləri qiymət nəzarəti və yüksək vergi dərəcələri ilə birlikdə inflyasiyanın vura biləcəyi zərəri və inflyasiyaya son qoymaq, nəzarəti aradan qaldırmaq və işlərin kəsilməsi ilə əldə edilə biləcək böyük məhsuldarlıq artımını başa düşmüşdülər. yüksək marjinal vergi dərəcələri. Almaniya iki azad ticarət zonası var: Cuxhaven Freeport və Freeport of Bremerhaven. Hamburq limanı 2012-ci ilin sonunda bağlanana qədər 125 il azad ticarət zonası kimi fəaliyyət göstərirdi.

Bu zonalar limanların daxilində yerləşir və Aİ xarici bazarları üçün əlavə dəyərli məhsulları emal edir və istehsal edir. Bu azad ticarət zonalarında həm alman, həm də xarici şirkətlər bizneslə məşğul ola bilirlər.

Liberal qaydalar idxal və ixrac üçün normal gömrük rejimini əvəz edir, iqtisadi inkişafı təşviq edir və daha çox məşğulluq yaradır. Almaniyanın azad ticarət zonaları əlavə vergi güzəştləri, sadələşdirilmiş inzibati prosedurlar və infrastrukturun təmin edilməsi kimi daha geniş təşviqlər dəsti təklif edir.

Almaniyada şirkətimizin formalaşması üzrə mütəxəssislərimiz sizə ölkədəki azad ticarət zonalarının maliyyə üstünlükləri haqqında ətraflı təqdimat verə bilirlər.

Almaniyanın azad ticarət zonaları gömrük nəzarətinə tabe olan giriş və çıxış nöqtələri ilə sabit perimetrə malikdir. İcma və Qeyri-İcma mallarının və mallarının

idxal və ixracda necə davranılması azad ticarət zonalarının təsnifatının əsas meyarıdır. Almaniyada iki növ azad ticarət zonası var:

➤ Nəzarət növü I azad zonalar – onlar azad anbarlar kimi fəaliyyət göstərirlər və azad zonalar binalar deyil, coğrafi yerlərdir. Zona divarlar və ya hasarlarla qorunur. Mallar azad zona rejiminə düşür və ölkəyə giriş-çığış zamanı gömrük orqanları tərəfindən yoxlanılır;

➤ Nəzarət növü II azad zonalar – giriş və çıxışda malların və malların fiziki nəzarəti həyata keçirilmir. Azad ticarət zonalarında fəaliyyət göstərən şirkətlər bu sahələrin təşviq etdiyi müxtəlif təşviqlərdən yararlanmaq üçün mallarını bəyan etməlidirlər.

Malları azad ticarət zonasına keçirərkən gömrük bəyannaməsi həmişə tələb olunmur. İstisna, malların birbaşa gömrük ərazisindən kənara sərbəst zonaya və idxal rüsumlarının ödənilməsinə və ya köçürülməsinə aid olan bir neçə digər vazalarda, habelə qanunvericilikdə fərqli olan bəzi mallar kateqoriyasında aparıldıqda baş verir.

Mallar sərbəst zonaya daxil edilərkən onlara göndəriş aktı, manifest, təhvil-təslim qaiməsi və ya yük qaiməsi kimi nəqliyyat sənədi müşayiət olunur. Sərbəst zonada olduqları müddət ərzində mallar adətən qeyri-İttifaq malları hesab olunur.

Birlik malları ümumiyyətlə azad ticarət zonası daxilində başlayan iki mərhələli ixrac proseduruna tabe olacaq. Zonanın gömrük idarəsi malların gömrük ərazisindən faktiki, fiziki çıxarılmasına nəzarət edən orqandır.

Sərbəst zonada malların saxlanması müəyyən xarakterli olduqda (məsələn, partlayıcı maddələr) və ya saxlama şəraiti uyğun olmadıqda və ya malların son istehlakçılara satışının tələblərə uyğun olaraq həyata keçirilməli olduğu hallarda məhdudlaşdırıla və ya qadağan edilə bilər. müəyyən bir prosedur.

Azad ticarət zonaları xüsusi olaraq təyin edilir və ümumiyyətlə, onları dörd fərqli qrupa daxil etmək olar: ticarət edilən malların təkrar ixracı üçün vahid məqsəd, əlavə dəyərli malların ixracı üçün, eləcə də hər hansı konkret iqtisadi fəaliyyətə görə həyata keçirilə bilər.

Almaniyada şirkətlərin qeydiyyatı üzrə ixtisaslaşmış agentlərimiz azad ticarət zonalarının əsas üstünlüklərini bir daha vurğulayırlar: məhdudiyyətsiz saxlama, qeyri-məhdud fəaliyyətlər, ümumiyyətlə ərazidə yerləşən şirkətlər üçün daha yüngül tələblər və yaxşı işləmək üçün adekvat və təchiz olunmuş geniş yer. müxtəlif biznes sahələrində çoxlu sayda şirkətlər.

Almaniyada yükdaşıma və ya logistika şirkəti kimi azad ticarət zonasında iştirak etməklə üstünlük əldə edə biləcək xüsusi biznes sektorunda şirkət açan investorlar bu sahələrdə mövcud olan üstünlükləri daha da araşdırmağa bilirlər.

Aşağıdakı statistik göstəricilərdə əks olunduğu kimi Almaniya inkişaf etmiş iqtisadiyyata malikdir:

- 2019-cu ilin aprel ayında birbaşa xarici investisiyalar 12085,48 milyon avro artıb.
- idxal dəyəri 91700,00;
- ixrac dəyəri 109700,00.

2.2. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun iqtisadi potensialının təhlili və inkişaf istiqamətləri

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadiyyatı dirçəltmək (əslində yeni iqtisadiyyat qurmaq) konfliktsonrası reabilitasiyanın həm strateji, həm də taktiki baxımdan son dərəcə mühüm, amma elə o qədər də mürəkkəb tərkib hissələrindəndir. Bu bölgədə iqtisadi dirçəlişin proqram məqsədi, sadəcə olaraq, ayrı-ayrı dağıdılmış istehsal obyektlərinin bərpası və ya hətta yenilərinin tikilməsi kimi ifadə edilə bilməz. Heç şübhəsiz, ona çalışmaq lazımdır ki, müəyyən bir dövr keçdikdən sonra post-konflikt rayonlar, iqtisadi cəhətdən özü-özünü dolandıran bütöv (bitkin) bir regiona çevrilsin, mümkün dərəcədə özünəyeter olsun və eyni zamanda, ölkənin digər bölgələrinə iqtisadi inteqrasiya telləri ilə üzvi surətdə bağlanmış olsun, dövlətin xarici iqtisadi münasibət və əməliyyatlarında tam hüquqlu və tam həcmdə iştirak etsin. Sırf iqtisadi nöqteyi-nəzərdən yanaşdıqda, söhbət ölkədə yeni bir regionun yaradılmasından gedir. Bu elə bir çoxpilləli prosesdir ki, bir tərəfdən, bölgəyə daxil olan, onu əmələ gətirən rayonlar arasında, digər

tərəfdənsə, bu rayonların hər birindəki müəssisələr arasında kooperasiya əlaqələrinin (özü də əksər hallarda tamamilə yeni əlaqələrin) qurulmasını tələb edir. Post konflikt ərazilərin iqtisadi dirçəlişindən gözlənilən yekun inteqral nəticə bundan ibarətdir ki, bu proses, Azərbaycanın iqtisadi suverenliyini dövlətin bütün ərazisinə yaymağa (şamil etməyə) və bununla da ölkədə bitkin (bütöv) iqtisadi sistem quruculuğunu tamamlamağa imkan verəcəkdir. Bununla yanaşı, bir sıra aşağı tərtibli nəticələr də gözlənilməkdədir. Bunların arasında birinci yerdə repatriantlara özlərini iqtisadi cəhətdən təmin etmək və maliyyə-ləşdirmək üçün şərait yaradılması dayanır. Bu, imkan verəcəkdir ki, gələcəkdə ölkədə yoxsulluq səviyyəsi kəskin surətdə aşağı salınsın, qaçqın və məcburi köçkünlərə maddi yardımlar göstərilməsini hədəf tutan məcburi sosial proqramların ixtisar edilməsi sayəsində dövlət büdcəsi üzərinə düşən əlavə (izafi) yük əhəmiyyətli dərəcədə azaldılsın.

Konfliktsonrası iqtisadi dirçəlişdən gözlənilən ən mühüm nəticələrdən biri də odur ki, həm işğal altındakı ərazilərdə, həm də məcburi köçkünlərin hazırda cəmləşdiyi yerlərdə təbii mühit daha da pozulmasının (dağılmasının) qarşısı alınacaqdır. Qaçqın və məcburi köçkünlərin yüksək dərəcədə cəmləşdiyi ərazilərdə təbii mühitin ekstremal antropogen yük altına düşdüyü indi artıq dəqiq məlumdur.

Post-konflikt ərazilərin iqtisadi dirçəlişi qarşısında dayanan ümumi məqsədin yuxarıda verilmiş şəkildə ifadə olunması bu prosesin anlaşılmasına müəyyən özünəməxsusluqlar verir.

Torpaqlarımız işğaldan azad olduqdan sonra qarşılaşdığımız məzərə bir daha düşmənin vəhşiliyini gözlər önünə sərir. Bu müddət ərzində düşmən bütün infrastruktur, təbiəti və mədəni abidələri darmadağın etmiş, təbii resursları məhv etmişdir. Artıq torpaqlarımızı işğaldan etmişik və bundan sonra əsas hədəfimiz ilk olaraq mustəqilliyimizi və ərazi bütövlüyümüzü qorumaq, həm sosial həm də iqtisadi baxımdan bu əraziləri əvvəlkində daha yaxşı vəziyyətə gətirmək. Şərqi zəngəzur iqtisadi rayonu olduqca əlverişli iqtisadi coğrafi mövqeyə malikdir. Bununla yanaşı təbi sərvətlərlə zəngin olması ərazini olduqca perspektivli edir.

Ümumi məlumat versək-

Ərazisi – 1 386 km².

Əhalisi – 147,8 min nəfər (1990-cı ildə – 98,6 min nəfər).

Rayona 1 şəhər tipli qəsəbə (Horadiz), 71 qəsəbə və kənd daxildir; mərkəzi – Füzuli şəhəridir; iri yaşayış məntəqələri – Böyük Bəhmənli, Qacar, Qa-rakollu, Kərimbəyli, Əhmədbəyli kəndləridir.

23 avqust 1993-cü ildə işğal olunmuşdur. Hərbi əməliyyatların gedişində 528 şəhid vermişdir, 1 309 nəfər əlil olmuşdur. 54 qəsəbə və kənd, 145 mədə-ni-məişət obyektı, 15 tarixi abidə dağıdılmış, yandırılmış və talan olunmuşdur.

İqtisadiyyatının əsas sahəsi – yetərinçə yüksək səviyyəli suvarma sisteminə malik olan kənd təsərrüfatı olmuşdur. Əsas kənd təsərrüfatı sahələrinə taxılçılıq, üzümçülük, heyvandarlıq, quşçuluq və baramaçılıq daxildir. İşğal ərəfəsində qaramal-kökəltmə və qoyunçuluq kompleksləri fəaliyyət göstərmişdir.

Cədvəl 1: Füzuli rayonu ərazisindəki faydalı qazıntılar

Faydalı qazıntının adı	Faydalı qazıntı yatağı	Ehtiyatlar (sənaye proqnoz)
Misir daşı	Dövlətyarlı Diləgərđi	15449 min m ³ 40057 min m ³
Gil	Kürdmahmudlu	11211 min m ³
Qum-çınqıl	Quruçay	13047 min m ³
Şirin yeraltı sular	Füzuli-Cəbrayıl Dağlıq bölgəsi	204.3 min m ³ /gün

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığın İnkişafı Fondu “İşğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi potensialının təhlili, Bakı, Noyabr 2021.

Sənayedə kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı mühüm yer tutmuşdur. Pambıqtəmizləmə, yağ-pendir məmulatları, dəmir-beton məhsulları zavodları, bir neçə üzüm emalı zavodu, toxuculuq fabriki, daş karxanaları və başqa mü-əssisələr fəaliyyət göstərmişdir. İşğal ərəfəsində rayonda 38 məktəbəqədər uşaq tərbiyə müəssisəsi, 75 ümumtəhsil məktəbi, 1 texnikum, 2 texniki-peşə məktəbi, 9 musiqi məktəbi, 69 kitabxana, 20 mədəniyyət evi, 45 klub, dövlət və xalq dram teatrları, 2 mu-zey, idman stadionu, 13 xəstəxana, 40 tibb məntəqəsi fəaliyyət göstərmişdir. Dövlət tərəfindən qorunan memarlıq abidələri arasında Əhməd alılar, Babı və Mirəli türbələri, Füzuli şəhərindəki Hacı Ələkbər məscidi (XIX əsr), Qarğabazar kəndindəki Hacı Qiyasəddin məscidi (1682-ci il), karvansara (1684-cü il) və XVIII əsrə aid türbə xüsusi qeyd oluna bilər.

Ərazisi – 1 050 km².

Əhalisi – 67,1 min nəfər (1990-cı ildə – 50,1 min nəfər).

Rayona 77 qəsəbə və kənd daxildir; mərkəzi – Cəbrayıl şəhəridir; iri yaşayış məntəqələri – Böyük Mərcanlı, Soltanlı, Horovlu, Balyand kəndləridir.

Cədvəl 2: Cəbrayıl rayonunun faydalı qazıntıları

Faydalı qazıntının adı	Faydalı qazıntı yatağı	Ehtiyatlar (sənaye proqnoz)
Misir daşı	Tuluz	296 min m ³ 27 mln m ³
Gil	Qaracalı Qaracallı	4672 min m ³
Qum	Soltanlı Çaxmaxçay 4 yataq	162 min m ³ 0.88 mln m ³ 8.63 mln m ³
Sement xam.	Göyərçin-Vəysəlli	6 644 min t
Gəc	Minbaşılı	1 325 min t.
Tikinti daşı	Ağtəpə	5 226 min.t.
Qum-çınqıl	Cəfərabad	4 130 min. t
Kips, anhidrid, Gəc	7 yataq	5.74 min t.
Pemza,vulkan külü	3 yataq	3.73 mln.m ³
Əlvan daşlar:		
-yəşəm	Şahverdilər	504 t
-xalsedan	Çaxmaxçaya	1 348 t
Şirin yeraltı sular	Cəbrayıl dağətəyi düzənliyinin regional ehtiyatları	

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığın İnkişafı Fondu “İşğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi potensialının təhlili, Bakı,Noyabr 2021.

İqtisadiyyatının əsas sahəsi – kənd təsərrüfatı (üzümçülük, tütünçülük, heyvandarlıq və taxılçılıq) olmuşdur. İşğal ərəfəsində qaramal-kökəltmə, quş-çuluq və baramaçılıq təsərrüfatları fəaliyyət göstərmişdir. Sənayedə xalçaçılıq mühüm yerə sahib olmuşdur. Həmçinin üzüm emalı zavodu, çörək zavodları, kənd təsərrüfatı texnikasının təmiri üzrə müəssisələr və başqaları olmuşdur

İşğal ərəfəsində rayonda 17 məktəbəqədər uşaq tərbiyə müəssisəsi, 66 ümumtəhsil və peşə məktəbi, 58 kitabxana, 10 mədəniyyət evi, 49 klub fəaliyyət göstərmişdir.

Tarixi abidələrlə zəngin olmuşdur. Şimali və Cənubi Azərbaycanı birləş-dirən Xudafərin körpüləri (VII-VIII əsrlər) bütün Yaxın Şərqi ən möhtəşəm memarlıq abidələrindən sayılır. Dövlət tərəfindən qorunan memarlıq abidələrinə Sultan Məcid hamamı (XIX əsr), Şıxlar kəndindəki Dairəvi türbə (XIV əsr), Xudayarlı kəndindəki səkkizguşəli türbə (XIX əsr), Diridağdakı Qız qalası və başqaları aiddir.

Kiçik Qafqazın Arazboyu sahəsində yerləşir. Mürəkkəb və parçalanmış relyefi, əsasən, orta və alçaq dağlıqdır. Ərazisindən iti dağ çayları (Həkəri, Oxçu, Bəsitçay və Araz) axır. Dağlıq hissədə (dəniz səthindən 1 800-2 000 m yüksəkdə) tədricən subalp və alp çəmənliklərinə keçən iriyarpaqlı ağac meşələri bitir. Qışı quraq keçən mülayim isti iqlim üstünlük təşkil edir. Müalicə əhəmiyyətli bitkilərlə və mineral sularla zəngindir. Qərbdə və şimal-qərbdə Ermənistanla, cənubda və cənub-qərbdə – İranla, şimalda – Qubadlı, şərqdə isə – Cəbrayıl rayonu ilə həmsərhəddir. Bakı-Şirvan-Naxçıvan magistralının üstündə yerləşir. Həmçinin ərazisindən Bakı-İrəvan dəmir yolu (Mincivan-Qafan qolu ilə) və İmişli-Laçın magistral şose yolu keçir.

Ərazisi – 707 km².

Əhalisi – 37,7 min nəfər (1990-cı ildə – 31,9 min nəfər).

Rayona 84 qəsəbə və kənd daxildir; mərkəzi – Zəngilan şəhəridir; iri yaşayış məntəqələri – şəhər tipli Mincivan qəsəbəsi, Yeməzli, Birinci Ağac, Şayıflı, Vecnəli kəndləridir.

Cədvəl 3: Zəngilan rayonundakı faydalı qazıntılar

Faydalı qazıntının adı	Faydalı qazıntı yatağı	Ehtiyatlar (sənaye proqnoz)
Qızıl	Vejnəli	6.5 t. (mis-3.0 min t.)
Üzlük daşı	Oxçuçay	6 618 min m ³
Soda istehsalı üçün əhəng daşı	Zəngilan	129 833 min m ³
Gil	Zəngilan	1 102 min m ³
Tikinti daşı	Bartaz-I	3903 min m ³
	Bartaz-II	24 927 min m ³
	Zəngilan	6 028 min m ³
Qum-çınqıl	Zəngilan	1 7367 min m ³
Qum	Şərifan	1 7367 min m ³

Mənbə: İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığın İnkişafı Fondu “İşğaldan azad olunmuş ərazilərin iqtisadi potensialının təhlili, Bakı, Noyabr 2021.

İqtisadiyyatının əsas sahəsi – kənd təsərrüfatı (heyvandarlıq, üzümçülük, tütüncülük, və taxılçılıq) olmuşdur. Turizmin inkişafı üçün böyük potensiala

malikdir. İşğal ərəfəsində rayonda 9 məktəbəqədər uşaq tərbiyə müəssisəsi, 46 ümumtəhsil, peşə- texniki və musiqi məktəbi, 35 kitabxana, 8 mədəniyyət evi, 23 klub, tarix-diyarşünaslıq muzeyi və daş abidələr muzeyi fəaliyyət göstərmişdir.

Ərazisində tarixi e.ə. II minillikdən başlayan çox qədim türbələr, Makedoniyalı İsgəndərin döyüşçülərinə məxsus hərbi ləvazimat (e.ə. IV-II minillik-lər) aşkar olunmuşdur.

Dövlət tərəfindən qorunan memarlıq abidələrinə Hacallı kəndindəki Dai-rəvi bürc (XIV əsr), Məmmədbəyli kəndindəki səkkizguşəli türbə (1305-ci il), Şərifan kəndindəki sərdabə (XII əsr), Səfəvilər dövründə inşa edilmiş məscid (Zəngilan şəhəri, XVII-XVIII əsrlər), Yeməzli və Bərtaz kəndlərindəki Alban kilsələri və başqaları aiddir. Gördüyümüz kimi, ərazi olduqca zəngindir.

İlk olaraq əraziləri bərpa etmək üçün minalar təmizlənməlidir. Daha sonra dövlət tərəfində artıq başlanılmış olan ərazilərin bərpası ilə bağlı tədbirlər planı hazırlanmalıdır. Ərazilər həm nəqliyyat, həm təbii resurslar, həm də infrastrukturası bərpa edilməlidir.

Bərpa işləri ilkin reabilitasiya meydançalarının dekontaminasiyası ilə başlayır. Azad edilmiş ərazilərin minalardan təmizlənməsi – bütünlükdə de-kontaminasiyanın əsas tərkib hissəsi olmaq etibarilə – əhalinin, infrastruktur və istehsal obyektlərinin təhlükəsizliyini təmin etməkdə birinci addımdır. Minalardan Təmizləmə üzrə Milli Agentlik bu sahədə müəyyən təcrübəyə və hazırlıqlı kadrlara malikdir. Lakin işğal altındakı torpaqlar azad edildikdən sonra bu iş daha böyük ərazilərdə, daha sıx minalanmış sahələrdə, özü də daha dar vaxt çərçivəsində aparılmalı olacaqdır. Bu, bir sıra əlavə təşkilati tədbirlərin həyata keçirilməsini (xüsusilə yeni kadrların işə götürülərək onlara hazırlıq keçirilməsini və xarici mütəxəssislərin cəlb olunmasını) və bundan ötrü əlavə maliyyə resursları ayrılmasını tələb edəcəkdir. Ərazinin minalardan mülki qurumlar tərəfindən təmizlənməsi hərbi istehkamçı hissələrin çalışmaları nəticəsində hazırlanmış müvafiq sənədlər alındıqdan, mülki orqanların öz axtarış-kəşfiyyat əməliyyatları başa çatdırıldıqdan sonra, mina xəritələrinin öyrənilməsi əsasında aşağıda göstərilmiş mərhələlərlə aparılır: ərazinin əyani

müşahidə yolu ilə mina xəritələri əsasında öy-rənilməsi, xüsusi rejim zonalarının müəyyənləşdirilməsi, çəpərlənməsi və müəyyən olunmuş qaydada işarələnməsi;

➤ nəqliyyat kommunikasiyalarının və konfliktsonrası reabilitasi-yada aparıcı meydança rolu oynayacaq ərazilərin minalardan təmizlənməsi və sursatın zərərsizləşdirilməsi;

➤ digər yaşayış məntəqələrinin və infrastruktur obyektlərinin – Dövlət proqramı ilə təsdiq edilmiş ardıcılıqla – minalardan təmizlənməsi və sursatın zərərsizləşdirilməsi;

➤ kənd təsərrüfatı, sənaye və xidmət müəssisələrinin istifadəsi üçün istehsal sahələrinin minalardan təmizlənməsi və sursatın zərərsizləşdirilməsi;

➤ digər ərazilərin və bərpası sonrakı dövrlərə saxlanılmış ob-yeqtlərin minalardan təmizlənməsi və sursatın zərərsizləşdirilməsi.

Bundan sonrakı mərhələdə artıq infraqstrukturanın bərpası başlayır. Birinci təhlükəsizliyə tam nail olduqdan sonra, artıq regionunun mövqeyinə əlində olanlara əsasən sosial və iqtisadi infraqstruktura bərpa edilir. Yayış yerləri tikilir ki, insanlar öz doğma yurd yuvalarına dönməlidirlər. Bununla yanaşı iş yerləri açılmalıdır. Çünki insanlar illər ərzində qurduqlarını qoyub topaqlarına qayıtdıqlarında əsas düşüncələrdən biri budur. Daha sonrakı sosial infraqstrukturnun qurulması – nəqliyyat, məktəb və bağçalar, mağazalar, supermarketlər açılmalıdır. İlk olaraq nəqliyyat barəsində danışaq. Bilirki, Şərqi zənfəzur perspektivli logistik əhəmiyyətə malikdir. Biz Bununla avropa və Asiya arasındakı əlaqələndirici rolumuzu daha möhkəmlətdik. Bu səbəb dən ediləsi ilkin proseslərdən birir nəqliyyatın bərpasıdır. Həm daxili, həm də xarici istifadə üçün. Rayonların sərhəd boyu yerləşməsi gömrük prosedurları üçün önəmlidir.

Hər bir rayonun sahib olduğu sərvətlər nəzərə alınaraq o istiqamətdə iş yerləri açılmalıdır. Baxdığımız zaman götürək Cəbrayıl rayonu üzümçülük, şərabçılıq, tütünçülük və kənd təsərrüfatı- heyvandarlıqda olduqca perpektivlidir. Buna görə də bura bu sahələr ilə bağlı sənaye işləri görülmə insanlar bu sahədə ixtisaslaşmalıdır. Həm insanların gəlir əldə etməsinə nail olunacaq, həm də rayonun inkişafına gətirək, dolayısı ilə milli istisadiyyatda artıma səbəb olunacaq. Bildiyimiz kimi Cəbrayıl

rayonun sənaye parkı yaradılır, bu məsələnin olduqca böyük addımdır Rayon və region üçün. Hal hazırda Füzuli və Zəngilan rayonlarında hava limanları tikilir.

Böyük perspektivə maldır bu hava limanları region üçün. Daha sonra Zəngilan rayonunda “Ağıllı kənd” pilot layihəsi icra edilir. Düşünürəm ki bu pilot layihə çox düzgün seçimdir və tezliklə əhalinin ora köçməsi ilə uğurla sınaqdan keçəcək. Füzuli rayonunda Cəbrayıl rayonu kimi kənd təsərrüfatında ixtisaslaşmışdır. Ancaq Zəngilan rayonu kifayət qədər çox təbi sərvətlərə sahibdir.. Biz bu sərvətlərdən düzgün şəkildə istifadə edərək iqtisadiyyatımızı inkişaf etdirə bilərik. Həmçinin regionda yeni evlərin tikilməsində tikinti materialları lazımdır bu rayonlar olduqca zəngin tikinti resurslarına sahibdirlər.

Birinci önəmli məsələlərdən birinin minalardan təmizlənməsi olduğunu qeyd etdik, bunun üçün Ermənilərin mina xəritələrini verməlidir. Lakin onlar yenə öz məkirli siyasətlərini yürüdürlər.

Biz regionunun üç rayonun coğrafi mövqeyi, təbii sərvətlərinə diqqət yetirdiyimiz zaman açıq aydın görürük ki, bu rayonlar həddindən artıq iqtisadi potensiala malikdir. İlk olaraq Füzuli rayonundan başlayaq. Rayon nəqliyyat qovşağı rolunu oynayır. Hal hazırda Füzulidə hava limanının tikilməsi rayonu daha da önəmli edir. Rayonun nəqliyyat potensialından başqa aqrar sektorda da olduqca əhəmiyyətlidir. Rayonun işğaldan öncəki iqtisadiyyatını daha çox kənd təsərrüfatı daha sonra emal sənayesi təşkil edir. Taxılçılıq, pambıqçılıq, baramaçılıq tərəvəzçilik və heyvandarlıq. Rayonun ərazisinin quruluşu düzənlik daha çox təşkil etdiyindən. Burada əkinçilik geniş vüsət almışdır.

Ərazidə pambıq təmizləmə zavodu, yağ pendir zavodları mövcud idi. Kənd təsərrüfatının geniş imkanlara sahib olmasının digər səbəblərindən biridə Füzuli rayonunun tam təminatlı suvarma sisteminin olmasıdır. Cəbrayıl rayonu coğrafi mövqeyinə görə olduqca əhəmiyyətlidir. Rayon cənubdan İranla həmsərhəddir. Ərazisində tarixi Xudafərin körpüsü yerləşir. Və böyük potensiala malik su elektrik stansiyası bərpa ediləcək. Cəbrayıl rayonu su ehtiyatlarına görə özünəməxsusluğu vardır. Rayon ərazi kəhrizləri ilə tanınırdı. Lakin indi ermənilər tərəfindən kəhrizləri məhv edilmişdir. Rayon əsasən kənd təsərrüfatı və heyvandarlıqla ön planda

olmuşdur. Rayonun iqlimi burada üzümçülük, əkinçilik baramaçılıq, tütünçülük sahələrinin inkişafı üçün əlverişlidir. Ərazinin dağlıq, dağ ətəyi və düzən olması heyvandarlığının bütün sahələrinin mövcudluğuna zəmin yaradıb.

Ərazi tikinti materialları ilə zəngindir. Burada emal sənayesindən xalçaçılıq, üzüm emalı və çörək zavodları olmuşdur. Zəngilan rayonu İran, Ermənistan və Naxçıvanla həmsərhəddir. Və gələcək üçün əhəmiyyətli tranzit mövqeyə sahibdir.

Ərazi olduqca zəngin təbii ehtiyatlara malikdir. Digər rayonlarda olduğu ki su ehtiyatları ilə seçilir. Həmçinin burada da taxılçılıq, kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq üstünlük təşkil edir. Açıq bir şəkildə deyə bilərik ki, ərazinin logistik əhəmiyyət böyükdür. Ki bunun üçün bu mövqedən lazımi qədər istifadə etməliyik. Digər tərəfdən kənd təsərrüfatı və heyvandarlıq digər diqqət etməli olduğumuz sahələrdir. Mütləq bura qayıdan insanlar üçün əkin sahələri ayrılmalı, avadanlıqlar, maşınlar verilməli, suvarma sistemləri bərpa edilməlidir.

Və bütün bunları etmək üçün bizə maddi vəsait lazımdır. Dövlətin əsas hədəflərindən biridə investisiya axınına nail olmaqdır. Çünki dövlət tək başına bunları edə bilməz. Və regionun həm coğrafi möqeyi, həm iqtisadi potensialı, həm də resursların investisiya axınına səbəb olacaqdır.

Biz bunlarla həm daxili tələbatimizi ödəyəcəyik, həm də ixrac da edə bilərik. Bütün bunlar dolayı yolla ÜDM artımına səbəb olacaq. Milli iqtisadiyyatda artım olacaq.

Regionun inkişafı üçün azad iqtisadi zonaların, sənaye parklarının üstünlüyü çoxdur. Ona görə beyin axımından istifadə etmək düşünürəm önəmlidir. Yekun olaraq deyə bilərik ki, düzgün və mərhələli aparılacaq planlama sonda çox böyük geri dönüşlərə səbəb olacaq iqtisadi inkişafda.

Beləliklə deyə bilərik ki, dövlət və əhali birgə işlədikləri zaman inana bilərik ki, biz əvvəlkindən də uğurlu olacayıq.

III FƏSİL. AZAD İQTİSADİ ZONALARIN REGIONAL VƏ MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAFINDA ROLU

3.1. Şərqi Zəngəzur iqtisadi regionundakı yaradılacaq Azad iqtisadi zonaların regional inkişafa təsiri

Əvvəlki fəsillərdə biz azad iqtisadi zonaların əhəmiyyətindən və onların faydalarından bəhs etmişdik. Ümumiyyətlə, yaxından nəzər salsaq görərik ki, onun regional inkişafda həqiqətən də əvəzsiz rolu var. Xüsusən də müharibədən dağılmış ərazilərin həm iqtisadi, həm də sosial-mədəni infrastrukturun bərpaşında danılmaz rolu var.

Xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması ilə infrastruktur bərpa olunur, investisiya axınına nail olunur, yeni iş yerləri açılır, işsizlik aradan qaldırılır, iqtisadi artıma nail olunur və ən əsası bu vasitələrlə - ÜDM-in artımı ilə iqtisadi artım əldə edilir. Strateji yol xəritəsində Azad İqtisadi Zonaların yaradılması və onlardan gözləntilər öz əksini tapıb ki, bu da bir daha sübut edir ki, ölkəmizdə Azad İqtisadi Zonaların yaradılması əlverişlidir və biz bundan çox şey qazanacağıq. Və bizim bu sahədə ən azı müəyyən təcrübəmiz var. Bildiyimiz kimi, Ələt Azad İqtisadi Zonası bir neçə ildir ki, işləyir və təcrübəmiz azdır.

İndi gəlin görək Zəngəzur Şərqi iqtisadi rayonunda hansı azad iqtisadi zonalar yaradıla bilər və üstünlükləri nədən ibarətdir.

Torpaqlarımız işğaldan azad edildikdən sonra Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə Şərqi Zəngəzur İqtisadi Zonası yaradılıb. Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonası güclü strateji və iqtisadi potensiala malikdir. Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarında yaradılacaq azad iqtisadi zonaların obyekt kimi biz bu üç rayonun potensialını və inkişaf imkanlarını təhlil edəcəyik.

Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları ciddi coğrafi mövqeyə malikdir. Üç rayon sərhəd mövqeyinə malikdir. Füzuli və Cəbrayıl rayonları İranla həmsərhəddir. Zəngilan rayonu həm İrana, həm Ermənistana, həm də Naxçıvana və Türkiyəyə qapımızdır. Budda bölgənin tranzit mövqeyini artırır. Belə olan halda Avropa ilə Asiyanı birləşdirən magistral ölkəmizdən keçəcək. Regionun tranzit logistikasının əhəmiyyəti bir daha sübut olundu.

Birincisi, sərhəd zonası olduğu üçün demarkasiya olunan ərazi xüsusi iqtisadi zonadır. Gömrük anbarı yükləndirilənlərin idxal mallarını gömrük emalından əvvəl saxlaya biləcəyi yerdir. Gömrük anbarlarında saxlanılan mallar gömrük rüsumuna cəlb edilmir. Bütün müvafiq xərclər malların növbəti təyinat yerinə çatdırılması zamanı ödənilməlidir. Sürətli anbardan istifadə etməklə siz mallarınızı son təyinat yerinə yaxınlaşdırma bilərsiniz. Bu həm də o deməkdir ki, haqqın ödənilməsi məhsulun təhvil verilməsinə qədər təxirə salına bilər.

Bu sistem müxtəlif yurisdiksiyalarda fəaliyyət göstərən şirkətlərə əhəmiyyətli faydalar verə bilər. Göndərilən anbardan istifadə rüsumlarının ödənilməsi ehtiyacını aradan qaldıra və inventar və pul vəsaitlərinin hərəkətində səmərəlilik yarada bilər. Şirkətlər vergi xərclərinə 25-30% qənaət etmək üçün vergi anbarlarından istifadə etdiklərini bildirdilər.

Rayon mineral sularla, sement, mərmər və digər tikinti materiallarının istehsalı üçün qiymətli xammal, eləcə də filiz ehtiyatları ilə zəngindir.

Zəngəzur dəhlizini həm də Zəngəzur Şərqi iqtisadi rayonunun uzantısı kimi xarakterizə etmək olar. İqtisadi rayonda istehsal olunan məhsulların ən qısa marşrutlarla xarici bazarlara daşınması üçün bu dəhliz müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Avtomobil və dəmir yolları ilə yanaşı, iki hava limanının tikintisi Şərqi Zəngəzuru nə isə nəqliyyat qovşağına çevirəcək.

Bütün bunlar onu deməyə əsas verir ki, ərazilərin minalardan təmizlənməsi və yenidən qurulmasından sonra Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna daxil olan rayonların zəngin aqrar potensialı ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynayacaqdır. Ərazinin turizm potensialı ölkədə turizmin inkişafını daha da sürətləndirəcək.

Cəbrayıl rayonunun sement istehsalı üçün kifayət qədər xammal potensialı var. Sonrakı proseslərdə yeyinti və toxuculuq sənayesinin inkişafı üçün əlverişli olan heyvandarlıq və əkinçilik potensialı da mövcuddur. Bütün bu amillər Şərqi Zəngəzura xarici investorları cəlb etmək üçün çox tutarlı səbəblərdir.

Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev bu gün Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonunda yaradılacaq Araz Vadisi İqtisadi Zonası Sənaye Parkının təməlini qoyub.

Cəbrayıl rayonunda yaradılacaq sənaye parkı 200 hektar ərazini əhatə edəcək. Ərazi kənd təsərrüfatı, sənaye, sosial və texniki transformasiya zonalarına bölünəcək. Logistika və ticarət mərkəzinin, anbar komplekslərinin, topdan və pərakəndə satış məntəqələrinin, yük avtomobillərinin dayanacağı, gömrük, yanacaqdoldurma, avtomobil və digər avadanlıqlar məntəqələrinin yaradılması nəzərdə tutulur. Sənaye parkında üzlük və izolyasiya materiallarının, müxtəlif əlavələrin, tikinti üçün metal konstruksiyaların istehsalının təşkili nəzərdə tutulur.

Həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının qablaşdırılması, meyvə-tərəvəz konservlərinin istehsalı və emalı, süd və ət məhsullarının istehsalı və emalı, şərab, heyvan yemi, gübrə istehsalı, ipək fabriklərinin, soyuducu kameraların tikintisi, kiçik istehsal və xidmət sahələrinin yaradılması nəzərdə tutulur.

Sənaye parkının yaxınlığında yaşayış məntəqəsi olmadığı üçün sosial zonada 150 nəfərlik konteyner şəhəri salınacaq. Kampusda park rəhbərliyi və sakinlər üçün inzibati binalar, yaşayış binaları və sakinlər, mühəndislər və inşaat işçiləri üçün xidmət obyektləri, tibb məntəqəsi, idman meydançası və digər infrastrukturular yerləşəcək.

Bu layihənin həyata keçirilməsi regionun potensialının ölkə iqtisadiyyatına reintegrasiyasına, yerli istehsalın inkişafına böyük təkan verəcək və əhalinin məşğulluğunun artırılmasına əlavə imkanlar yaradacaqdır.

Hesab edirəm ki, ixrac emalı zonası rayon üçün çox münasibdir. Biz qida və ya sənaye sahəsində ixtisaslaşmışıq, bu sahədən istifadə edə bilərik. Bu ixrac zonası inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xarakterikdir. Məqsəd iqtisadiyyatda müəyyən sənaye malları üçün dünya bazarına çıxışı asanlaşdırma bilən investorları, işçiləri və xarici alıcıları cəlb etmək, beləliklə, iş yerləri və xarici valyuta yaratmaqdır.

Qapalı logistika parkı xüsusi iqtisadi zonanın bir növüdür. Ticarət qaydaları gömrük anbarına bənzəyir, lakin konkret coğrafi ərazidədir. Bəzən beynəlxalq liman imkanları ilə mallar rüsumsuz saxlanıla, emal oluna və ya istehsal əməliyyatlarına məruz qala bilər.

3.2. Şərgi Zəngəzurda yaradılacaq Azad iqtisadi zonaların cəlb ediciliyinin artırılması məqsədi ilə dövlət dəstək mexanizmlərinin hazırlanması

Azad iqtisadi zonaların yaradılması bununla da bitmir. Yarandıqdan sonra ikinci və ən vacib məsələ onun fəaliyyətinin tənzimlənməsidir.

Mövcud iqtisadi şəraitdə dünya ölkələri öz iqtisadiyyatlarını və işçi qüvvəsini inkişaf etdirməyə kömək edəcək investorları və biznesləri cəlb etmək üçün rəqabət aparırlar. Onların sayı artır, azad ticarət zonaları və digər xüsusi iqtisadi zonalar yaradılır, investorlar üçün bir sıra stimullar yaradılır. Bunlara xüsusi vergi və ya gömrük rejimləri, xarici mülkiyyət qaydaları və bəzi hallarda tamamilə ayrıca hüquqi və tənzimləmə rejimləri və mübahisələrin həlli orqanları aid edilə bilər.

Bu sahələr Yaxın Şərqdə inkişaf etdirilib və bütün dünyada təkrarlanıb. Yaxın Şərqdə uzun tarixə malik olduğumuza görə, bizim hökumətlərə azad ticarət zonalarının, həmçinin xüsusi iqtisadi zonaların və investor seçimlərinin yaradılması və tənzimlənməsi ilə bağlı məsləhətlər verməkdə böyük təcrübəmiz var.

Mövcud iqtisadi şəraitdə dünya ölkələri öz iqtisadiyyatlarını və işçi qüvvəsini inkişaf etdirməyə kömək edəcək investorları və biznesləri cəlb etmək üçün rəqabət

aparırlar. Onların sayı artır, azad ticarət zonaları və digər xüsusi iqtisadi zonalar yaradılır, investorlar üçün bir sıra stimullar yaradılır. Bunlara xüsusi vergi və ya gömrük rejimləri, xarici mülkiyyət qaydaları və bəzi hallarda tamamilə ayrıca hüquqi və tənzimləmə rejimləri və mübahisələrin həlli orqanları aid edilə bilər.

Bu sahələr Yaxın Şərqdə inkişaf etdirilib və bütün dünyada təkrarlanıb. Yaxın Şərqdə uzun tarixə malik olduğumuza görə, bizim hökumətlərə azad ticarət zonalarının, həmçinin xüsusi iqtisadi zonaların və investor seçimlərinin yaradılması və tənzimlənməsi ilə bağlı məsləhətlər verməkdə böyük təcrübəmiz var.

Almaniyada azad ticarət zonaları ölkənin gömrük ərazisi daxilində xüsusi ərazilərdir. Bu zonalarda yerləşdirilən mallar idxal rüsumlarından, ƏDV-dən və digər idxal rüsumlarından azaddır. Mallar sərbəst zonada saxlandıqda idxal bəyannaməsi təqdim olunmur. Almaniyada azad zonalar Almaniya ticarət hüququ və Aİ qanunvericiliyinin müddəalarına uyğun olaraq yaradılır və fəaliyyət göstərir. Onlar əsas dəniz limanları, beynəlxalq hava limanları və milli sərhədlər kimi ticarət üçün coğrafi üstünlükləri olan ərazilərdə yerləşirlər.

“Xüsusi İqtisadi Zonalar haqqında” Qanuna uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə əsasən burada qeydiyyatdan keçən hüquqi və fiziki şəxslər sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qanunvericiliyə uyğun olaraq zonanı istismar edən operatorla niyyət müqaviləsi bağlayırlar. Xüsusi iqtisadi zonada fəaliyyət göstərən və qeydiyyat şəhadətnaməsi almış şəxslər xüsusi iqtisadi zonanın rezidenti ola və operatorla müqavilə bağladıqdan sonra fəaliyyətə başlaya bilərlər.

Həmin rezidentlər xüsusi iqtisadi zonada Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə uyğun olan, yəni qadağan edilməyən yüksək rəqabətqabiliyyətli əmtəə və xidmətlərin istehsalı ilə əlaqədar sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olur və hüquqi rejimdə nəzərdə tutulmuş bütün güzəştlərdən istifadə edirlər.

Bununla belə, xüsusi iqtisadi zonada qadağan olunmuş və ya məhdudlaşdırılan məhsulların istehsalı, saxlanması və satışı, yerin təkindən faydalı qazıntıların çıxarılması, habelə qiymətli metalların, neft, neft məhsulları və təbii qazın istehsalı

və emalı, televiziya və radio yayımı, alkoqol və tütün məmulatlarının istehsalı qadağandır.

Fəaliyyətləri ilə bağlı onlara qanunvericilik çərçivəsində lisenziya tədim olunur. Qanuna əsasən, xüsusi iqtisadi zonanın rezidentləri fəaliyyətlərini xüsusi iqtisadi zonanın hüquqi rejimini tənzimləyən normativ hüquqi aktlara və operatorla bağlanmış müqaviləyə uyğun olaraq təşkil etməli, habelə vergi və gömrük qaydalarına uyğun olaraq hesabatlar hazırlayıb təqdim etməlidirlər.

Xüsusi iqtisadi zonanın rezidentlərinə qanunla müəyyən edilmiş qaydada güzəştli gömrük rejimi verilir. Lakin bu rejim xüsusi iqtisadi zonada istehsal edilmiş və ya emal olunmuş malları Azərbaycan Respublikasının qalan ərazilərinə ixrac edən xüsusi iqtisadi zonanın rezidentlərinə şamil edilmir. (<https://e-qanun.az/framework/17833>, 2022.)

Güzəştli gömrük rejimi dövründə Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə idxalı və ixracı qadağan olunmayan bütün malların xüsusi iqtisadi zonaya daxil olmasının və çıxarılmasının aşağıdakı qaydaları tətbiq edilir:

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən xüsusi iqtisadi zonaya mallar (aksizli mallar istisna olmaqla) idxal edilərkən idxal rüsumları və ƏDV tutulmur;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən xüsusi iqtisadi zonaya gətirilən mallar xüsusi iqtisadi zonadan Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparıldıqda gömrük rüsumları və vergiləri tutulmur;

- xüsusi iqtisadi zonada istehsal edilmiş və ya emal olunmuş mallar Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara ixrac edilərkən gömrük rüsumları və vergiləri tutulmur;

- Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən xüsusi iqtisadi zonaya gətirilən mallar xüsusi iqtisadi zonadan Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə gətirildikdə, belə gömrük rüsumları və vergiləri Azərbaycan Respublikasının müvafiq qanunvericiliyinə uyğun olaraq tutulur. Respublika;

-xüsusi iqtisadi zonada istehsal edilmiş və ya emal edilmiş malların təmir, tamamlama işləri, nümunələrinin nümayişi və digər bu kimi məqsədlər üçün

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisinə müvəqqəti gətirilməsi zamanı gömrük rüsumları və vergiləri tutulmur;

- Azərbaycan Respublikasında xüsusi iqtisadi zonalar arasında malların idxalı və ixracı zamanı gömrük rüsumları və vergiləri tutulmur.

Xüsusi iqtisadi zonada malların istismarını həyata keçirən rezidentlər idxal, ixrac, saxlanılan, hazırlanmış, emal edilmiş, alınmış və satılmış malların uçotunu aparmalı və bu mallar barədə icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanlarına hesabat verməlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının. Malların xüsusi iqtisadi zonaya aid olduğu bütün dəyişikliklər mühasibat uçotu sənədlərində öz əksini tapmalıdır.

Xüsusi iqtisadi zonada sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan qeydiyyatda alınmış rezidentlər malların tədarükündən, işlərdən, xidmətlərdən (ümumi məhsuldan) əldə etdikləri vəsaitin məbləğindən və qeyri-ticarət gəlirindən vergini (sadələşdirilmiş vergini) ayın 0,5 faizi miqdarında hesablayırlar. Onlar ayın 20-dən gec olmayaraq səlahiyyətli icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi formada ödənilməli olan verginin məbləği barədə vergi orqanlarına arayış təqdim etməli və bu müddət ərzində həmin vergi dövlət büdcəsinə ödənilməlidir.

Xüsusi iqtisadi zonanın rezidentləri fiziki şəxslərin əmək gəlirlərinə görə vergilər istisna olmaqla, yuxarıda göstərilən vergiləri və vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş digər vergiləri ödəməkdən azaddırlar (<https://e-qanun.az/framework/17833>, 2022.)

Vergi Məcəlləsinə əsasən sənaye (və ya texnoloji) parklarda yaşayan hüquqi və fiziki şəxslərin sənaye və texnologiyalar parklarında fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlirlər (əmək gəlir vergisi istisna olmaqla) - qanunvericiliyə uyğun olaraq sənaye və texnologiyalar parklarında uçota alınmalıdır, bəyan edildiyi ildən 7 il müddətinə mənfəət vergisindən azaddır.

Bundan əlavə, sənaye və ya texnoloji parklarda yaşayan hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən müvafiq təsdiqedicə sənəd əsasında sənaye-texnoloji parkda istehsalat obyektlərinin tikintisi, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin aparılması və istehsalat üçün idxal olunan maşın, texnoloji avadanlıq və qurğular idxal vaxtı -

rezidentin sənaye-texnoloji parkda qeydiyyatata alındığı tarixdən 7 il müddətində ƏDV tutulmur.

Hesab edirik ki, qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi, mövcud boşluqların aradan qaldırılması üçün xüsusi iqtisadi zonaların növləri, fərqləri, xüsusiyyətləri və rejimləri dəqiq müəyyən edilməklə ayrıca normativ aktlar qəbul edilməlidir.

Həmçinin azad və digər azad zonalarda Azərbaycan Respublikasının mülki, vergi, gömrük, pul, əmək, miqrasiya və digər qanunvericiliyinin ümumi tələb və qaydalarının tətbiq edilməməsi, qanunvericiliyin tələblərinin daha da yumşaldılması mümkündür. Məsələn, məsuliyyət, vergi uçotu, maliyyə, valyuta sahələrində tələblərin minimuma endirilməsi, rezidentlərdən yalnız birdəfəlik və ya illik rüsum və ödənişlərin alınması, onların bütün vergilərdən (o cümlədən gəlir (mənfəət) vergisi və ƏDV, dividend vergisi, tam əmlak və ya daha uzun müddət vergilərdən azadolma və s.) və digər ödənişlər, inzibati nəzarəti azaltmaq, qeydiyyat prosedurlarını minimuma endirmək, əcnəbi işçilər üçün iş icazəsi tələb etməmək, əcnəbi qohumlar üçün viza rejimini tamamilə ləğv etmək, sakinlər üçün daha sadə və daha az məsuliyyət təyin etmək, daha çox azadlıqlar, pulsuz bankçılıq, təşkilatlanmaq və s. Bu sahələrin xarici investorlar üçün daha cəlbedici olması üçün belə güzəştli və həvəsləndirici tədbirlər görmək olar.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İşğaldan azad edilmiş torpaqlarımızın yenidən bərpası, inkişafı uzunmüddətli dövrdə ölkənin əsas hədəfidir. Buna görə də planlar hazırlanmış, işlərə başlanılmışdır. Nəqliyyat infrastrukturunun salınması, Zəngilanda ağıllı evlərin hazırlanması və bir çox bunun kimi işlər bir daha göstərir ölkənin əsas hədəf istiqamətini. Bildiyimiz kimi, region xüsusilə Füzuli, Cəbrayıl və Zəngilan rayonları olduqca böyük iqtisadi potensiala malikdir. Tədqiqat mövzumuzda bəhs etdiyimiz Azad iqtisadi zonaların bu ərazilərin bərpasında xüsusi əhəmiyyəti vardır. Biz bunun dünya təcrübəsində bir daha şahidi olduq. Bu səbəbdən, hər üç rayonda bu xüsusi ərazilərin yaradılması lazımlıdır.

Bizim bu sahədə artıq təcrübəmiz var. Ələt iqtisadi zonası artıq qısa müddətdə olsa fəaliyyət göstərir. Qanunvericilikdə onun fəaliyyəti ilə bağlı tənzimləmələrdə mövcuddur.

Dünya təcrübəsinə baxdığımız zaman dövlətlər iqtisadiyyatlarının inkişafında Xüsusi iqtisadi zonalar, azad ticarət zonaları, sənaye parkları, ixrac zonası, sərhəd yani ərazilər də xüsusi sərhəd əraziləri kimi növlərdən yararlanmışlar. Hansı ki, hər bir uğurlu lahiyələrdir. Uğurlu nümunələr kimi Çin, Cənubi Koreya, Almaniyanı göstərə bilərik.

Regionun strateji mövqeyini nəzərə alaraq burada-

- sərhədyanı iqtisadi zona,
- ixrac yönümlü,
- sənaye parkları

yaradılmağı uyğundur. Hansı rayon daha uyğundur. Hansı AİZ daha uyğundur o müəyyənləşdirilməlidir. İnvestorların marağına səbəb olacaq istiqamətdə planlar hazırlanmalıdır. İlk olaraq qanunvericilikdə sahibkarların marağına səbəb olacaq qanunlar lahiyəsi hazırlanmalıdır. Müəyyən güzəştlər edilməlidir.

Xarici investisiyaların cəlb edilməsi ilə digər tərəfdən texnologiya axınına nail olunacaq, hansı ki, bu olduqca önəmlidir. Biz digər fəsilə xaric investisiyaların cəlb edilməsinin mühümlüyündən və cəlb edilməsi üçün önəmli olan şərtlərdən bəhs

etmişdik. Hal hazırda əsas amillərdən biri olan siyasi sabitliyində olması ilə biz buna tam nail ola bilərik. Və xüsusilə də Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu bu potensiala malikdir.

Bütün bunları nəzərə alaraq, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonun iqtisadi inkişafında Azad iqtisadi zonaların yaradılmasının vacibliyinə şahid oluruq.

Bu regionda Azad iqtisadi zonaların yaradılması nə üçün vacibdir və hansı məsələlərin həllinə nail ola bilərik:

- sosial –iqtisadi infrastrukturun bərpası;
- investisiya cəlb edilməsi;
- yeni iş yerlərinin yaradılması, qurulması;
- məşğulluğun artırılması;
- məskunlaşma səviyyəsinin artırılması;
- ümumi daxili məhsulun artıma nail olmaq;
- “Beyin axınına” nail olmaq.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ilk olaraq işğaldan sonra infrastrukturun bərpası önəmlidir. Bu faktor digər məqsədlərə nail olmağın açar nöqtəsidir. Həm ölkədə sabitliyin olması və bununla yanaşı bərpa prosesi, investisiya axınına da səbəb olacaq. Hansı ki, investisiya çəx önəmlidir, çünki regionun bərpası tək döblət dəstəyi ilə edilə bilməz.

Önəmli məsələlərdən biri də, iş yerləri və məşğulluqdur. Yeni iş yerlərinin yaradılması vətəndaşların bura inteqrasiyasında zəruridir. Belə olduöu təqdirdə yaşam səviyyəsidə yüksələcəkdir.

Strateji yol xəritəsində və prezidentində öz çıxışlarında qeyd etdiyi kimi AİZ-in ümumi daxili məhsulun artımında rolu diqqətə alınmalı, bunun üzərində çalışılmalıdır. Dünya təcrübəsinə baxdığımız zaman bir çox dövlərin ÜDM- da onun rolu ciddi nəticələr səbəb olub.

“Beyin axını” fikrimcə olduqca önəmlidir. Çünki biz diqqətlə araşdırsaq görürük ki, elə ölkələrdə xüsusilə də, inkişaf etmiş ölkələr buna çox müraciət edilir.

Biz öz istedadli gənclərimiz bura cəlb etməli və onların biliklərindən, potensiallarından istifadə etməliyik. Xarici mütəxəssislərin cəlb edilməsi ilə onların həm bilik, həm də təcrübələrindən yararlanmalıyıq.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində məsələlərin mərkəzləşdirilmiş qaydada həlli ilə bağlı Əlaqələndirmə Qərargahının yaradılması haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2020-ci il 24 noyabr tarixli Sərəncamı.
2. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi”, 2016.
3. “Qarabağ Dirçəliş Fondu” publik hüquqi şəxsin yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 04 yanvar tarixli Fərmanı.
4. Abutalıbov Rasim. (2013), Xüsusi İqtisadi Zonaların Sosial-İqtisadi İnkişafa Təsiri, Bakı, səh 126.
5. Azad İqtisadi Zona (AİZ). 20.03.2019 <http://portofbaku.com/az/Alyat-Logistics-and-Trade-Zone-ALTZ>.
6. Azad iqtisadi zonaların yaradılmasına və fəaliyyətinə dair icmal məlumat. 19.04.2007.
7. İqtisadiyyat Nazirliyinin Sahibkarlığın İnkişafı fondu, İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialının təhlili. Bakı, Noyabr 2021.

Türk dilində

1. Akal, M. (2002). Serbest Bölgelerin Makroekonomik Etkileri, Ekev Akademik Dergisi, 6(12).
2. Bakan, S. ve Gökmen, S. (2014), Serbest Bölgeler ve Dış Ticaret İlişkisi: Gaziantep Serbest Bölgesi Örneği, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 13(51), 31- 51.
3. Demirel, G. (2009), Türkiye’de Serbest Bölgeler ve AB Uygulamaları, İzmir Ticaret Odası.

4. Fettahlıođlu, S. ve Dereli, S.F., (2012), Türkiye’de Serbest Bölgeler ve Kuruluş Yeri Olarak Kahramanmaraş İlinin Potansiyeli, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu.
5. Sezgin B. (2010), Serbest Bölgelerde İstihdam Edilen Personele Ödenen Ücretlerin Vergilendirilmesi, Mali Çözüm, 165-180.
6. Tümenbatur, A. (2012), Serbest Bölgeler Ve Türkiye Ekonomisine Katkıları Üzerine Bir Deđerlendirme, Ç.U. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21(3), 339- 356.

İngilis dilinde

1. Financial and Insurance Advisory Services (FIAS), the International Finance Corporation (IFC), the Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA) and the World Bank (IBRD). “Special economic zones performance, lessons learned, and implications for zone development”. April 2008,
2. How can Special Economic Zones Catalyze Ecoeconomic Development. Asian Economic Integration Report 2015. Asian Development Bank. 2015.
3. Thomas Frole, Gokhan Akinci “Special Economic Zones – Progress, Emerging challanges and future directions “. səh 138.
4. Aggarwal, A. (2011). Promoting agglomeration economies and industrial clustering through SEZs: Evidence from India. Journal of International Commerce, Economics and Policy, 2(2), 201–227.
5. Akinci, G., & Crittle, J. (2008). Special economic zones: Performance, lessons learned, and implications for zone development. Washington DC: The World Bank
6. Wong, M. D. & Buba, J. (2017). Special economic zones: an operational review of their impacts, (English), Washington, D.C.: World Bank Group.

7. Zeng, D. Z. ed. (2010). Building Engines for Growth and Competitiveness in China: Experience with Special Economic Zones & Industrial Clusters, Washington DC: World Bank.
8. Blackadder. (2015). Reddit. Retrieved January 24, 2018, from Reddit: https://www.reddit.com/r/AskHistorians/comments/25u8vp/how_did_south_korea_recover_after_wwii_and_the/Division_of_Korea. Kim, H. (2016, June 15).
9. Lee, J. W. (2001). The Impact of the Korean War. International Journal of Korean Studies, 118.
10. Oh, K. (2010, June 14). Train, M. (2011, November 28). The Guardian. Retrieved January 24, 2018, from The Guardian: <https://www.theguardian.com/global-development/poverty-matters/2011/nov/28/south-korea-development-model>
11. Wikipedia. (n.d.). Wikipedia. Retrieved January 24, 2018, from Wikipedia: https://en.wikipedia.org/wiki/Korean_War.

Rus dilində

1. Игнатов В.Г., Бутов В.И. Свободные экономические зоны: Методические организационные основы. М: 1997, -120 с.
2. Краткий внешнеэкономический словарь-справочник. Букинистическое издание, 1991, 250с.
3. Семенов К.А. Международныеэкономические отношения. М., 1998, - 380 с.
4. Фаминский И.П., Завьялов П.С., Глущенко Г.И., Думнов А.Н., Каменский А.Н., и др. Основы внешнеэкономических знаний / под редакцией Фаминского И.П, Москва: 1994г, 480 стр.

İnternet resursları

1. <https://e-qanun.az/framework/17833>

2. <https://www.economy.gov.az/article/sherqi-zengezur-iqtisadi-rayonu/31896>
3. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0304387812000>
4. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/twec.1236>
5. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/04353684.1984.11879496>
6. <file:///C:/Users/User/Downloads/%C4%B0%C5%9F%C4%9Faldan%20azad%20olunmu%C5%9F%20%C9%99razil%C9%99rin%20iqtisadi%20t%C9%99hili.pdf>

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: World bank 2019.....	30
Şəkil 2: Çin ÜDM'si 1980-2008.....	33

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Füzulirayonu ərazisindəki faydalı qazıntılar.....	57
Cədvəl 2: Cəbrayıl rayonundakı faydalı qazıntılar.....	58
Cədvəl 3: Zəngilan rayonundakı faydalı qazıntılar.....	59